O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O`RTA MAXSUS TA`LIM VAZIRLIGI

BUXORO MUHANDISLIK- TEXNOLOGIYA INSTITUTI

"MUHANDISLIK- TEXNIKA" FAKULTETI

"Yengil sanoat texnologiyalari va jihozlari" kafedrasi

Mavzu: "O`zbek ayollarining milliy kiyimlaridagi naqshlarni tadqiqotqilish va ularni zamonaviy kiyimlarda qo`llash"

BITIRUV MALAKAVIY ISHIGA TUSHUNTIRISH YOZUVI

BAJARDI: **2-10 MYESMT guruxi talabasi**
Gaybullayeva Nargiza Nasillayevna

RAHBAR : **dots. Pulatova S.U.**

Bitiruv malakaviy ishi kafedra mudiri tomonidan ko`rib chiqildi va himoyaga ruxsat etildi.

"YEST va J" kafedrasi mudiri: **dots. To’xtayeva Z.Sh.**

"MT" fakulteti dekani: **dots.O’rinov N.F.**

Buxoro - 2014

MUNDARIJA

Kirish..2

1. Kiyim tarixi: milliy an’analar, ijtimoiy, ma’naviy-ma’rifiy, diniy munosabatlar va kiyimning estetik shakllari..5

1.1. O`rta Osiyo kostyum tarixi: Antik davrni san`ati va kostyumi. Kiyim turlari,bichimi va bezagi, qo`llanganmateriallari. Ilk feudal o`rta asrlikni san`ati va kostyumi...5

2. Zardo`zlikdagi milliy ornamentlar va ularning zamonaviy ko`ylakda qo’llanishi..23

3. Zamonaviy libos kompozitsiyasi..32

4. Zamonaviy kostyum dizaynida milliy ana’analarni qo’llash............................57

Xulosa...65

Adabiyotlar..66

Kirish

Talabalarga bilim berishda zamonaviy ta`lim texnologiyalarining ahamiyati to`g'risida so`z borganda Prezidentimiz I.A.Karimovning "O`quv jarayoniga yangi axborot va pedagogik texnologiyalarini keng joriy etish, bolalarimizni komil insonlar etib tarbiyalashda jonbozlik ko`rsatadigan o`qituvchilarga e`tiborimizni yanada oshirish, qisqacha aytganda, ta`lim-tarbiya tizimini sifat jihatidan butunlay yangi bosqichga ko`tarish diqqatimiz markazida bo`lishi darkor"1 degan so`zlarini ta`kidlash o`rinlidir. Bu masala "Barkamol avlod yili" Davlat dasturida ham asosiy yo`nalishlardan biri sifatida e`tirof etilgan.

Zamonaviy moda yo`nalishini, milliy kiyimlarda qo`llanishi, yangi ishlab chiqarishlar va ularning faoliyati, yutuqlari asos qilib olinadi. Yangi tikuv jihozlari, uskunalari, ularning afzalliklari, yangi gazlamalar, ularning qo`llanishi haqidagi ma`lumotlar ham hisobga olinadi. Odam gavda tuzilishini o`rganish va kiyim tayyorlashda anatomiya, morfologiya, plastik anatomiya fanlarini mukammal o`rganish, gavdadan o`lchov olish texnikasini aniq bilish, turli kiyimlar asosiy andaza chizmalarini chiqarishda tahlil qila bilish, ijodiy va amaliy yondoshish, kiyim eskizlarini tasavvur qila olish, chizmalarini aniq, toza, tartibli bajarish, texnik modellashtirishga qo`yilgan talablarni mukammal egallash asos qilib olinadi. Model tanlashda, avvalo gazlamani tanlash, so`ng odam qiyofasiga moslash, uning yoshi va kiyinish madaniyatiga qarab qo`llash mahoratini egallashi lozim.

"Iqtisodiy va siyosiy sohalardagi barcha islohotlarimizning pirovard maqsadi yurtimizda yashayotgan barcha fuqarolar uchun munosib hayot sharoitlarini tashkilqilib berishdan iboratdir.Aynan shuning uchun ham ma'naviy jihatdan barkamolyetuk rivojlangan insonni tarbiyalash,ta'lim va maorifni yuksaltirish,milliy uyg'onish g'oyasini ro'yobga chiqaradigan yangi avlodni voyaga yetkazish davlatimizning eng muhim vazifalaridan biri bo'lib qoladi."(I.A.Karimov).

Hozirgi kunda boshqa iste'mol mahsulotlari kabi, kiyimga nisbatan yanada yuqori talabar qo'yilmoqda.Kyimlani loyihalash jarayonida ishlab chiqilayotgan kiyimning zamonaviyligi ,shakli,detallari,ularning mutanosibligi,bezaklari hamda buyum chizmasini chizishda foydalaniladigan hisoblash formulalari, kiyimning

tayyor hol-da kerakli shaklini ta'minlovchi detallarning grafik usullari yordamida qurish nazarda tutiladi.

O'zbekiston respublikasdagi kichik tikuvchilk korxonalari,qo'shma korxonalar vayakka buyurtma asosidagi tikuvchilik korxonalari eng ite'olchilar ommasi ehtiyoji va didini qondiradigan xilma–xil kiyimlar ishlab chiqarilmoqda.Bu sohanirivojlantirishda xizmat qiluvchi kichik mutaxasislarni kasb-hunar kollejlarida tayyorlanadi.Ularga maxsus fan sifatida"Tikuv buyumlarini loyihalash,modellash va badiiy bezash"fani o'rgatadi.Kiyimning asosiy andazalarini tayyorlash,modellar yaratish,asosiy andazalardan model andazalarini chiqarish va unga bezklar tanlash shu fanning asosiy maqsadidir. Loyihalash-bu murakkab ijodiy jarayon bo'lib, har qanday buyumning, jumladan, kiyimning ham loyihasini ishlab chiqarish ko'zda tutilgan. Kiyimni loyihalash deganda, kiyimni tashkil etadigan detallar va materiallar kompleksi,shuningdek ularni o'zaro ulab tikib, muayyan o'lchovdagiva shakldagi yaxlit buyum holiga keltirish usullari,vositalari tushuniladi. Loyihalash jarajonida buyumning hajmli detallarini tekislikdagi tasvirini hosil qilishdan iborat bo'ladi. Detallarning razmeri,soni va shakli ular yig'ilganda xuddi shu razmer va ko'rinihni beradi. Kiyimlarni loyihalashda gavdadan o'lchov olish qoidalari va o'lchovlar asosidabuyum asos chizmasini chizish,so'ng chizmadan andaza chiqarib tayyorlash qoidalarini o'rgatiladi.Kiyimni loyihalash bilan turli muassasalar shug'ullanadi.Bular-modalar uyi,tikuvchilik korxonalarining tajriba sexlari,maxsus loyihalash idoralari,ilmiy-tekshirish institutlari va labaratoriyalardir .Kiyimlarnimodellashtirishda kiyim modelini ijod qilish va asosiy andazadan model andazasinitayyorlash yo'llari o'rgatiladi.Bunda asos chizmasiga eskiz bo'yicha model chiziqlari kiritilib,yangi model andazasi hosil qilinadi.Kiyimlarni badiiy bezashda esa kiyimga turli bezaklarni kiyim turiga va vazifasiga qarab berib,ularni bezatish yo'llari o'rgatiladi.Bunda kiyimning assortimentiga,gazlamasiga,kiyim- ning kimga mo'ljallangaligiga qarab,bezak elementini tanlash ijodiy jarayon ekanligi yaqqol ko'rinadi. Tikuvchilik buyumlarini loyihalash, modellashtirish va badiiy bezash fanining "Ta`lim to`g`risida" gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dastur" ga asoslanganligi, uning maqsadi va vazifasi haqida.Davlatimizning rivojlangan davlatlar qatoriga o`tishida yosh avlodning tafakkurini, badiiy didi, madaniyati,

ma`naviyatini o`stirishda fanning tutgan o`rni. O`zbek milliy madaniyati va iqtisodini rivojlantirishda kichik, o`rta, qo`shma korxonalarning, modalar uyi xodimlarining ijodiy faoliyatlari. Kiyimning vazifasi, kelib chiqishi va rivojlanishi, unga qo`yilgan talablar, tasnifi haqida ma`lumot.

1. KIYIM TARIXI: MILLIY AN'ANALAR, IJTIMOIY, MA'NAVIY-MA'RIFIY, DINIY MUNOSABATLAR VA KIYIMNING ESTETIK SHAKLLARI.

Kiyimlarda el-elat tarixiga borib taqaladigan an'analar,ijtimoiy munosabatlar,ma'rifiy, din va estetik shakllarning ayrim unsurlari ifodalanadi.Jamiyat turmushi iqtisodiyoti va siyosatida bo'layotgan ayrim o'zgarishlar bilan baravar kiyim shakllari ham o'zgarib boradi,unda xalqning moddiy ahvoli,kishilarning didi,go'zallik to'g'risidagi ideallari,xo'jalik yuritishning o'ziga xos jihatlari hamda oilaviy turmushning ba'zi tomonlari ham ko'zga yaqol tashlanadi.

1.1. O`rta Osiyo  kostyum tarixi: Antik davrni san`ati va kostyumi. Kiyim turlari,bichimi va bezagi, qo`llanganmateriallari. Ilk feudal o`rta asrlikni san`ati va kostyumi.

Miloddan avvalgi 2-ming yillikning ohiri – 1-ming yillikning boshlarida Urta Osiyoda yirik kuldorlik davlatlari Baktriya, Sugd va Horazm paydo bo`lgandi.

Urta Osiyoning katta kismini miloddan avvalgi VI asrda Eron ahmoniylari, ulardan sung miloddan avvalgi 329-327 yillarda Iskandar Zulkarnayn kushinlari bosib olishi ham bu erda kuldorlikning yanada rivvojlanishiga ta'sir etgan. Miloddan avvalgi III sar urtalarida Urta Osiyoning garbiy yirik kuldorlik davlati – Parfiya vujudga kelgan. Ko`pgina yozma manbalarga ko`rau hatto Rim imperiyasining ham havfli rakibiiga aylangan.

Urta Osiyoda oramiy, yunon, forsiy yozuvlari keng tarkalgan. Ular moddiy va ma'naviy madaaniyatning keyingi ravnakiga bekiyoss ta'sir kursatdi.

SHu davrga ta'lukli rasmlaarda va haykallaarda er va unumdorlik hudosi Anahita, otliklaar, hayvonlar, hayolik mahluklarshakl-shamoyillarni ko`ramiz.

Afrosiyob topilmaalari orasida chakmon, uzun kunjli etik, uchli bosh kiyim kiygan, buyniga kimmatbaho ma’danlardan bezaklar osib olgan haaykalchalar dikkatimizni tortadi.

Kadimda zarb etilgan tangalar, idish tovoqlar, kurol aslahaalaargaa tushiriilgaan rasmlarda tabiat manzaralarini, odam va hayvonlar tasvirini ko`ramiz.

Ayritomdan topilgan yodgorliklarga ko`raa Urta Osiyoda musiqa san’atitarakkiy topgan. Urta Osiyo va Eron halqlarining kadimgi madaniy mezosining asl durdonalaridan biri bu mukaddas «Avesto» kitobidir. «Avesto» zardushtiylik dinining mukaddas kitobi bo`lib, bu din kurtaklari

1- rasm. Qadimiy Urta Osiyo erkaklar va ayollar kostyumi

Zardushtiylik kuldorlik ilk feodalizm davrida Urta Osiyoda asosiy diniy e’tikod sifatida keng tarkalgan. Zardushtiiylik bu uulkalarda islom dini joriy etilgan ilk davrlaarda ham bir necha yillar saklanib kolgan. «Avesto» nafakat diniy kitob, balki ko`p mamlakatlarning uzoq asrlardagi

tarihi, ijtimoiy-iktisodiy hayoti, tili, yozuvi, badiiy madaaniyatini urganishga ham buyuk manbadir.

Zardushtiylik mohiyati – ezgulik va yovuzlik (yahshilik va yommonlik) urtasidagi qarama-qarshiliikka asoslangan.

Qadimiy Urta Osiyo san’at yodgorliklari antik davri kiyimlariining turlari bilan tanishishga boy imkoniyat beradi.

Yunon muarrihi Gerodotning ma’lumoti buyicha, hamma kadiladagi odamlar, hattoqi erkaklar ham, kiyimsiz yurishni uyatli deb hisoblashaardi.

Ayollar kostyumi. Ayollar kostyumi yunonsimon, skifsimon va hindsimon bo`lgandi. Ular ichki va ustki: elka, bel, bosh va oyoq kiyimlardan iborat edi.

Ayollar kuylagining ikki turi uchrardi. Birinchisi – tunukasimon bichimlikukraagi tagida va belida belbog bilan boglangan tugri ko`ylak edi. Uning yoqa umizi dumaloq bo`lgan, oldi esa tomchisimon kesimli edi. Ko`ylakning ikkinchi turi yunon hitoniga uhshash edi. Buy baravar mato parchasini elkada tugnogich bilan biriktirishardi, etagining yon burchaklarini tugunga boglab kuyishardi. Bu ko`ylak belida yoki kukragini tagidan belbog bilan boglanardi.

Ustki kiyimlari skifsimon kaftanlar va yopinchoqlar bo`lgan. Ko`ylak yoki kaftan ustidan yopinchoq kiyishardi. Ular buy baravar tugri turtburchak matodan qiliniib, elkaga tashlanardi, old uchlari esa tugnogich bilan biriktirilardi.

Bel kiyimi – uzun, etikka kirgizilgan ishtonlar edi. Ular ko`ylakning tagidan kurinishi mumkin edi.

Bosh kiyimlari konussimon namatdaan qilingan kalpoqlar, yumshoq yassi shapkalar, sallasimon, tojsimon bosh kiyimlar va yopinchoqlar bo`lgan.

Pricheskalari murakkab va hilma-hil bo`lgan. Urilgan sochlar turli usulda

turmalangandi.

Bezak takinchoqlar: tojlar, ziraklar, tillakoshlar, grifna va boshqalar bo`lgan.

Oyoq kiyimlari yumshoq etik edi, gohida, kunjining tepa kismi kaytarilishi mumkin edi.

Erkaklar kostyumi. Ularning kiyimi ham elka va bel, ustki va ichki kiyimlarldan iborat.

Elka kiyimi ichki ko`ylak va ustidan kiyilardigan kaftandaan iiborat. Ularning bichimi tunukasimon, shakli tugri edi. Kiyim gavdaga sal yopishib turar edi. Uzunligi buksasidan pastroq yoki tizzagacha edi. Uzun engi tor yoki kundalang tahlamali bo`lgan, belga belbog boglashardi. Bel kiyimi tor yoki kundalang tahlamali ishtonlardan iiborat edi. Bosh kiyimlari yassi yoki konussimon kolpoqlar bo`lgan. Oyoq kiyimlari esa yumshoq, tepasi kaytarilgan etiklar edi.

SHunday qilib Urta Osiyo antik kostyumiga skiflar, ellinlar va hindlarning ta’siri bo`lgan. Ammo Urta Osiyoliklarning kiyimlariining shaklida, kiyinish odatlarida, kiyim turlarida  mahalliy odatlariga oid hususiyatlari mavjud bo`lgan va u juda keng, boy tarihga ega edi.

2-rasm. Urta Osiyo ilk feodal kostyumlari.

Uzbekiston hududida kuldorlik munosabatlarining ilk feodal munosabatlariga usib utishi uchun zaarur shart-sharoitlarniing etilishi III-V asrlarga tugri keladi. VI-IX asrlar davomida ilk feodal jamiyati bu hududda uzil kesil karor topdi.

V asrda Urta Osiyo va Kozogiston hududida ishgol etib, uz davlatiinin vujudga keltirgan hunn kabilalaridan iborat eftalitlar hukmronligi davrida feodal munosabatlari ancha rivoj topgan. Eftalitlar bilan Eron sosoniylari uzoq vakt urish olib bordilar. Eftalitlar zarb etgan tangalar savdo-sotik muomalasida muhim rol uynaydi. Ular mahalliy aholi bilan tobora aralashib, utroq hayot kechira boshlaydilar. Bu davrda bir qator shaharlar bunyod bo`lib, savdo-sotik kengayadi. SHaharlarda yirik karvonsaroylaar, shinam uy joylar va ibodathonalar kad kutaradi.

V asrning saksoninichi yillariga kelib Turk shoqonligi sharqiy va g’arbiy qismlarga ajralib ketdi. Bunday vaziyatdan arab istilochilari foydalanib qoldilar.

VII boshlarida Arabiston ijtimoiy-siyosiy kuchlari yangi din – islom goyasi bayrogi ostida kiska muddat ichida uz mavkelarini mustahkamladilar. Butun Arabiston, Old Osiyo, Eron hududlari arablar tomonidan bosib olinib, u yerlardagi halqlar majburan islom diniga buysundirildi.

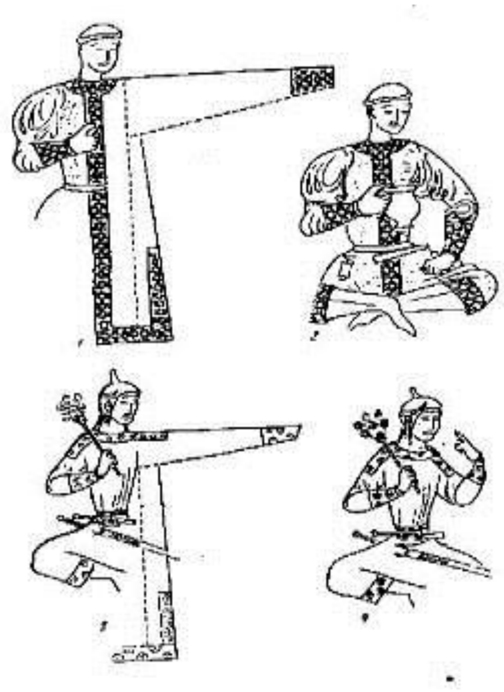

3-rasm. VII -VIII asrlardagi Urta Osiyo halqlari kostyumi bichimi.

VIII asr boshlaridan e'tiboran arab boskinchilarining asosiy dikkati Urta Osiyo erlariga karatildi, va bu erlarni ishgol kildilar.

Urta Osiyoga islom dinining yoyilishi hamda u bilan bog`liq bo`lgan diniy rasm-rusumlar, shariat va tarikat qonun-koidalarida, akidalarining tarkib topib borishi, mahalliy halq namoyandalari muayyan ijobiy rol uynadi. Odamlar haar-hil hudolar, chiltonlar, mukaddas sanalgan narsalarga siginishdan holos bo`lib, yakkayu yagona Olloh taologa, uning rasuli Muhammad alayhissalom kursatmalariga e'tikod ila amal kiladigaan buldilar.

Urta Osiyo gazmol markazlarida «zandanachi» kabi kuk rangli ipak va boshqa matolarning ishlab chikarilishi yopishtirma yassi, gilof kiyimlaarning paydo bo`liishiga olib keldi. Kiyimning kompozitsion markazi mato bo`lgandi.

Ilk o’rta asr kostyumida o’z manbalari bor edi. Kushon, eftalit, sosoniy, turk, hind, eron ta’sirlari bilan mahalliy meros ma’lum darajada umumiy uslub yaratgandi. Bu davrda estetik ideallari badiiy uslubga mos bo`lgandi.

V asr erkaklari kuchli, bakaloq, yumaloq yuzli, bodomsimon kuzli, kalta kirkilgan sochli, soqolsiz tasvirlangan. Ularning kiyimi otga minib yurishga mos bo`lib, kuyidagilardan iborat edi: kalta kaftan va ko`ylaklar, keng ishtonlar va baland kunjli etiklar. Elka kiyimida trapetsiya shaklli tunukasimon bichim yon kiyiklar yordamida hosil kinadi. Ishton bichimi uch bulakdan, ikkita poycha va bitta ogdan iborat edi.

Bu davrda ideal ayol gavdasini magrur turardi. U tuludan kelgan, keng yuzli, nazoqatli, koshlari yoysimon, tugri fark qilib ochilgan sillik uzun sochli, tugri burunli, kichkina ogizli, nozik kulli bo`lgandi. Ayollarning kiyimi erkaklar kiyimi kompleksiga uhshash edi: ko`ylaklar kaftanlar, bir tomonlama kaytarmali yopinchoqlar va ishtonlar edi.

Ulardan tashkari shlefli uzun ko`ylak, kofta, yubka va pustinlar ham kiyishardi. Ustki kiyimlarning uzunligi tizzagacha bo`lgandi. Elka kiyimining yoqasi, etagi, oldi, engning uchi boshqa rangli matodan qilingan hoshiya bilan bezatilardi.

VI-VII asrlarda erkaklarning estetik idealii o`zgargandi. Ko`pol kuchning urniga akl va noziklik kelgandi. Ideal erkakning beli ingichka uzunroq kuli ingichka bilaguzuk va uzuk bilan bezatilgan bo`lishi kerak edi.

Erkak kostyumida avvalgi davrning kiyimlari qatori ikki tomonlama

kaytarmali turk kaftanlari keng tarkalgandi kaftan gavdaga yopishib turardi, uzunliigi esa buksagacha bo`liib, yon kesimi bulmagandi. Dekarativ mato bilan fakat yoqasi va eng uchi bezatiilardi. Ustki kiyim – yopinchoq ham ikki tomonlama kaytarmalii bo`lgan. Bu davrda etiklari ham nozik bo`lgan.

VI-VII asrlarda ayollarda ham erkaklardagidek estetik timsol o`zgargandi. Uning tashqi kurinishi nozik belli yuzi ham nozik ayol edi. Kiyimning yangi chegaralari esa yangi idealda yangi plastik siymoni yaratgandi. Bunday o`zgarishlar kirishiga kosmetikaning ham uz urni bor edi. Ayollarning kiyimi bu davrda ham erkaklar kiymidan uncha fark kilmasdi. Ulardan tashkari ayollar kiyimi ansanbilida nimchalar, koftalar tugri shaklli yubkalar va uzun ko`ylaklar ham kirib keldi.

VII asrning ohirida VIII asrning boshlarida Urta Osiyo halqlari kostyumining bichimi murakkablashdi. Endi tanaga yopishib turishga kulaylik beradigan, kullarni bemalol harakat qilishga imkon beradigan utkazma engli kiyimlar paydo buldi. Lekin hali ham kaftan va yopinchoqlar bezagida kushonlar tunukasimon kuylagining bezaklarining ta’siri sezilib turardi. YOpinchoqlarda rang barang matodan qilingan hoshiyali kiyiklar paydo bo`lgan. Ularnnig etaklari va yoqalaarning bezaklari ham o`zgargandi.

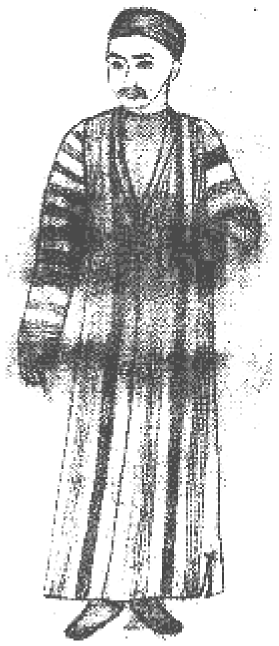

4-rasm. VII asrning ohirida VIII asrning boshlaridagi Urta Osiyo erkaklari kostyumi

Kiyimlarning uzunligi endi tizzadan pastda joylashgan tunukasimon bichimli kiyimlarga ham o`zgartirish kiritilgan edi: endi englari elkadan sal pastroqda tikilardi va elka choqlari dekarativ mato bilan bezatilgandi.

Urta Osiyo kech urta asr kostyumlari. Arablar istilosidan keyin Urta Osiyoda (IX-XII asrlar) feodal munosabatlar yanada mustahkam negizda karor topa boshladi.

IX-XIIasrlarda Urta Osiyoda fan va madaniyat bobida shu kadar ajoyib fan kashfiyotlari va tadkikotlari yaratildiiki, bu utmish ajdodlarimizning jahon madaniyati hazinasiga kushgan bebaho hisasigina bo`lib kolmasdan, ularning dahosi va akl zakovatini yuksakligini bugungi davrgacha ham kurib urganib kelmoqdamiz.

Urta Osiyo kech Urta asr davrining miniaturachi rassomlari san'atda boy meros qoldirgan edilar. Kamoliddin Behzod, Muhammad CHagriy, Muassin, Abdullo, Muhammad Murod Samarkandiy kabi rassomlar shu davrdagi aholining

barcha tabakalarini, turmush tarzini, tashqi kurinishi, kiyishgan liboslarini yuksak mahorat bilaan tasvirlashgan. Miniaturalarga ko`ra, Urta Osiyo kiymida asosan sidirga oq, zangori, binafsha, kul va jigar ranglar ko`proq ishlatilgandi. Nakshli matolar juda kam kullangandi, yul-yul matolar esa asosan hind va eronlarniiki edi.

5-rasm. VII - VIII asrdagi Urta Osiyo ayollari kostyumi

Erkaklar kostyumi. Erkaklar libosi ustki va ichki, elka va bel kiyimlardan iborat edi.

Ustki elka kiyimlari turli chopon va chakmonlardaan iborat edi. Eng keng

tarkalgan kiyim oldi ochik chapon edi. CHoponning bichimi bir hil tunukasimon bo`lib, detallari, bezaklari, matosi va kiyish usuli bilan bir biridan farklanardi. Oldji ochik kiyimlar kalta, uzun engli yokii engsiz bo`lgan. Ular tunukasimon bichimli bo`lgan holda orqa bulagining urtasida yoqa umizidan belgacha vitochka kiliinardi va shuning yordamida kiyim gavdaga yopishib turardi. Odam harakatga kulay bo`lishi uchun yon choqlarning pastidan kesib qoldirilardi. Choponlar kaytarma, tik yoqali yoki yoqasiz bulardi. Yoqalar va kaytarmalar boshqa rangli matodan qilinardi. Aslzodalarning kiyimida muyna yoqalar ham uchrardi. Yoqalarning shakli asosan trapetsiyasiomn bo`lgan.

Choponlar astarli edi. Astarning matosi va uning rangi boshqa bulardi. Muyna astarli, muyna shol yoqali, buyi va engi juda uzun chopon «faradji» deb atalardi.

Ko`pincha choponlar izma va tugmalaar yoki bogichlar yordamida tugmalanardi. Tugmalar asosan boylarning kiymida uchragan va bu kiyim turida XIX asrda yukolgan.

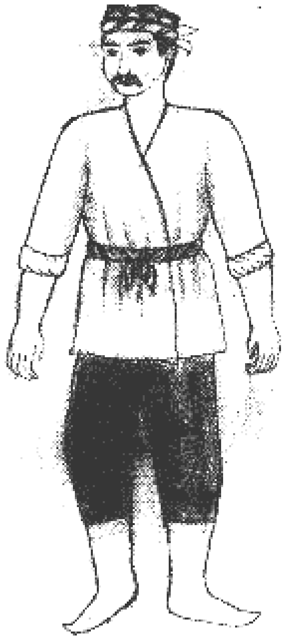

6-rasm. XV **asr Urta Osiyo erkaklari kostyumi**

Uzun engli choponlar ko`pincha belbogsiz kiyilardi. Ishlagan paytda va dafn marosimida belbogni albatta boglab yurishardi.

Kalta engli chopon «koba» ning bir necha turi uchragan eng uzunliigii bilagining urtasigacha bo`lsa chopon etagi kengaytirilib ziyiga kavilgan magz qilishardi. XV asrda shu turdagi choponda belidan pastgacha ikki yon kesimi bo`lgan va ba’zan orqasida ham kesim uchragan.

Bu davrda mugillar olib kelgan engsiz keng elkali choponlar ham bo`lgan. Bu oldi ochik kiyimning turi – asimmetrik tugmalanadigan chopon «jubba» deb atalgan. Bu kiyim aslzodalarda, askarlarda, kuchmanchilarda va ba’zan shaharliklarda uchrardi. Shunisiga e’tibor berish kerakki turklarning kiyimi ungdan chapga, mugillarniki esa chapdan ungga uralardi.

Ustki kiyimning ostidan har hil ko`ylaklar kiyishgan. Ko`pincha baravar ustma-usm ikkitasini kiyishgan. Ichki ko`ylak «perohan» yupka oq matodan, ustkisi esa «peshvoz» deb nomlangan. Ular zaangori, kuk, yashil va jigar rangli matolardan tikilardi. Ko`ylakning engi keng va uzun bo`lgan. Yoqa umizi tor, chukur, ovalsimon, yoki berk, kornigacha vertikal kesimi bo`liishi mumkin edi. Yoqa umizining ziyiga kavilgan hoshiya qilishgan, ba’zan esa uni tugmalashardi.

Ustki ko`ylakning uzunligi tizzagacha bo`lgan, ichki ko`ylak esa uzunroq boldirning urtasigacha yoki tupikkacha edi. Hizmatkorlarniki tizzagacha bo`lgan.

Miniaturalarda tasvirlangan ishtonlarning bichimi ikki alohida poychadan va ogdan iborat bo`lgan. Ishton shaklining tepa tomoni kengaygan bo`lib, pastga karab toraygandi

Bosh kiyimlarning turlari har-hil bo`lgan ular: telpaklar, namatlar, sallalar va boshqalardan iborat bo`lgan.

Ayollar kostyumi. Miniaturadagi tasvirlarga ko`pra ayollar kostyumining

nomlari, turlari, shakli, bichimi, bezagi erkaklarnikiga uhshash bo`lgan. Ich kiyim tunukasimon bichimli uzun engli oq ko`ylak «kurta» deb nomlangan. Ichki ko`ylak ustidan boshqa rangli, tunukasimon bichimli ko`ylak «pirohan» kiyishgan. Pirohaan uzun yoki kalta engli bo`lib, ichki kuylagidan kaltaroq (tizzagacha) edi va beliga yopishib turardi.

Ichki bel kiyimi ishton «ezor» bo`lgan. Ayollarning ustki kiyimi joma, koba, faradji, mursak, yopinchoq va kaltachadan iborat edi.

Erkaklarga nisbatan ayollar kiyimi tanaga yopishib turgani bilan kiyim, bosh kiyimlari va zargarlik buyumlari bilan farklanardi.

XVII asrning ikkinchi yarmida miniatura tasvirlarida paranji tasvirlangan. Paranji uzunligi kukrakkacha tushadigan ot kilidan yasalgan tur «chashmband» bo`lib u bilan ayolning yuzi berkitilgan edi.

Mahalliy urf odatlar ayollar kostyumida ham sezilardi. Buhoro kiyimlari boyroq va bashangroq edi, chunki ularda chet el ta’sirlari ko`proq bo`lgan. Asrning kirkinchi yillarida Buhoro modasiga hind kostyumlarining ta’siri sezilardi – kiyimlar yopishib turib ayol gavdasini kursatardi.

Samarkand modalari oddiyroq bo`lgan. Ularning sidirga matodan tikilgan Choponlarida kashta qilinmasdi. XVI asrning boshida Samarkandda Hirot Choponlariga uhshash kiyimlarni kiyishgandi (butun temuriylar imperiyasiga tarkalgan muyna bilan sirlangan faradji).

Kari ayollarning kiyimi yoshlarnikiga nisbatan eng avval baravar kiyilgan kiyimlarning sooni bilan farklanardi. Ular ko`pincha juda keng kalta engli, uchburchak yoqa umizli ko`ylakni kiyishgan. Bosh kiyimlari rumol, muyna bilan chekkasi bezatilgan duppisimon kalpoqlar, peshonabandlar va boshqalar bo`lgan. Sochlari harakat kilganda oldiga tushmasligi uchun rumol ostidan boshga soch

popuk «kulyuta» yoki «chochkak» kiyishardi. Malikalar, honlarning hotinlari, hon avlodlari toj kiyishardi.

XVI asrda Buhoro ayollari zar ipli doqa rumolning ustidan tillakosh takishgan. YOzuv ma’lumotlari buyicha va tasvirlarga karaganda zargarlik buyumlari kuyidagicha bo`lgan: zebigardon, haykal, tumorlar, ziraklar, uzuklar, bilaguzuklar, buloglar.

Ayollar kostyumini oyoq kiyim yakunlaydi miniaturalarda yosh ayollar va kizlar etik «mahsi», nim etik «nim-chakmi» baland kunjli poshnali etik «chakmi» va charm tufli «kavush» tasvirlangan.

XIX asrning birinchi yarmidagi uzbek kostyumlari. XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Uzbekiston tukimachilik san’ati va dekarativ amaliy san’ati ham keng rivojlangan edi. An’anaviy uzbek shoyilari (kaunas, shoyi, hon atlas), nimshoyilar (bekasam, banoras, parpasha, adras) Buhoro, Samarkand, Namangan va boshqa shaharlarda ishlab chikilardi. Bu gazmmollarni Urta Osiyo aslzodalari kiyishardi. Kambagal aholining kiyimi asosan ip matolardan (buz, olacha, susi, janda) bulardi.

Urta Osiyoni chor Rossiyasi bosib olgandan keyin fabrikalarda ishlab chikarilgan matolar (chit, satin va boshqalar) keng tarkalgandi. Aslzodalar kiyimida Frantsiya va Rossiyada ishlab chikarilgan nakshli shoyi gazmollar – bahmallar, kimhoblar, kundalar, farangilar va atlaslaar kullanilardi. Ulardan tashkari, jun matosi hamda movut ham erkaklar ustki kiymida ko`p ishlatilgan.

Ayollar kiyimi. Kadimdan ayollarning an’anaviy ichki kiyimi tunikasimon ko`ylak va lozimdan iborat edi. Ko`ylakning shakli tugri, ba’zan etagi kengaygan bo`lib, uzunligi tupigigacha edi. Kizlar kuylagida yoqa umizi kundalang qilinib, chetlari boshqa rangdagi mato yoki tasma bilan tikib chikilardi va usha matodan

tayyorlangan tasma bilan boglanaardi yoki bitta tugma bilan kadab kuyilardi. Buhoro vva Samarkand viloyatlarida ayollar kiymida yoqa umizining chetlari zarbob tasma «peshkurta» va kashta bilan bezatilgan.

Urta Osiyo chor Rossiyasi tomonidan bosib olingandaan kkeyin tik yoqalar paydo bula boshladi ularni keyinchalik plissirofkalik «par-para» bilan bezatishadigan buldi. Turkiston ulkasida odatda vertikal kirkimli kopkoq bilan berkitilgan yoqa umizi, baaland tik yoqa kirib kela boshladi. Bu yoqani «it yoqa», «nugoy yoqa», Zarafshon vodiysida «kozoqi yoqa» deb atashardi.

XIX asrning ohirlarida kirkilgan koqetkali ko`ylak – kukrakburma ko`ylak paydo buldi.

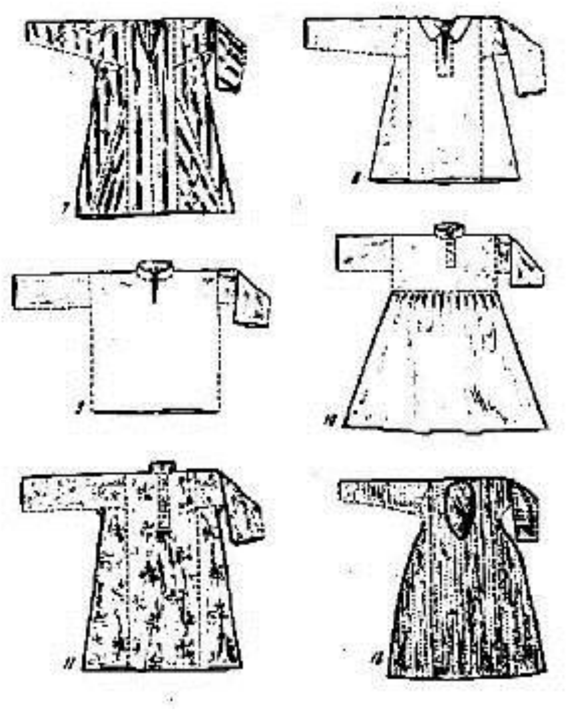

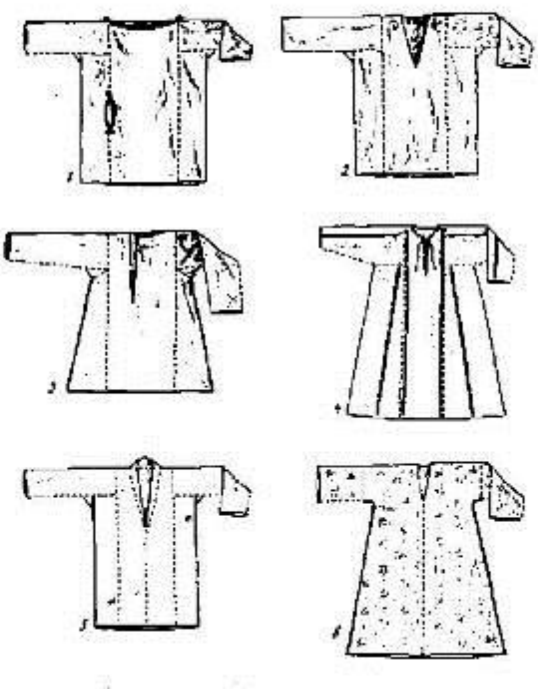

7-rasm. XIX asrning birinchi yarmidagi uzbek kostyumlari

Ushbu ko`ylak keyinchalik ayollar garderobida barkaror urnashib, ayollar milliy kkostyumining asosi bo`lib qoldi. SHu davrda uzun, uchi tor engli ko`ylaklarni kiyishgan, ularga tirsak va bilag orasida ingichka, kashtalangan tasmalar kiyishgan. Bunday ko`ylaklar asosan Horazmda kayd etilgan. Horazmda kizlar va yosh ayollar ola chipor matodan tikilgan ko`ylaklarni kiyishardi.

Ayollar kostyumining ikkinchi asosiy kismi – lozimdir. Lozim beldan yukori kismidaa utkazilgan ishton bog yordamida ushlab turiladi. Ishtonning uchi tukilgan va kashta qilingan tor tasma «jiyak» bilan bezatilgan, sung uning uchlari popuk hosil qilingan.

Ayollar ustki kiyimiga kavilgan pahtali Choponlar kiyishgan ular erkaklar choponidan birmuncha farklanib, tunukasimon bichimli edi. Ayollar choponining yoqa umizlari ochik va keng bo`lgan. Ular bahyalanmagan, adipi bir-biriga kirmagandi. Horazmliklarning choponi uziga yarasha nikoharli edi. Kulda kavish urniga ular hiylagina mashinaadaa kavishgan. Bilag kismida kul uchun kesim

qilinib, ish kilayotgan paytda iflos bulmasligi va halakit bermasligi uchun kadalib kuyilardi.

Pahtali Choponlardan tashkari yozda kishloq asosan Zarafshon vodiysi ayollari, astarsiz chopon «delegay» kiyishgan. Buhoro va Samarkand viloyatlarida ustki kiyim sifatida engli, beli sal yopishib turib, pastga karab kengaygan astarli chopon «rumcha»ni kiyar edilar. Rumchaning utkazma tor englarining uzunligi bilagigacha edi.

Ayollarning mahsus ustki kiyimi bo`lgan chopon «mursak» Uzbekistonda keng tarkalgan u Toshkentda – mursak, Samarkandda munisak, kaltacha, Fargonada munisak, munsak, Buhoro va SHahrisabzda kaltacha deb ataladi.

XIX asr mobaynida mursak odatdagi bashang kiyim bo`lgan.

Rossiyadan Urta Osiyoga kiyimning yangi turi – «kamzol» (kamzur, kamzul, peshmet) kirib kela boshladi. Bu belga sal yopishib turgan, kalta va tor utkazma engli, kaytarma yoqali, yonlarida va kukragida chuntak qilingan ustki kiyim bo`lgan. SHu davrda kalta engsiz kiyim, «nimcha» (Toshkentda) va «kamzur» (Fargona vodiysida) paydo bo`lgandi. Paranji tarihi uzun va murakkabdir. Paranji suzi «faradji» suzidan kelib chikkan. SHunday qilib Urta Osiyo ayollar paranjisi kadimgi faradjidaan kelib chikib, yopinchoq sifatidaan kiyilardi. XVI asrga kelib uzun va noqulay englari dekarativv detal bo`lib qoldi. XVIII asrda esa ular asosiy vazifasinit yukotib, hakikiy englarga uzshab bichilib va tiqilib orqasida biriktirilib uzun dekarativ tasmaaga aylandi.

Uzbek ayollari kiyimini tashqil etuvchi kiyimlardan biri bosh kiyimdir. Eng ananaviy bosh kiyim kvadrat yoki tugri turtburchak rumol edi. Uni turli usullarda urash mumkin. Buhoroda katta uchburchak rumol «rido», Fargonada «kalagay», Horazmda shoyi «rumol» urashgan. YOshlar duppi kiyishgan. Ayollar kalpogi

«kulta», «kyichig»ni kiyishgan. Hon saroy ayollari va boy oilalar asosan zarduzi «kalta pushak» kiyishgan.

XX asr boshlarida kashta qilingan duppilar keng tarkala boshladi. Urta Osiyo ayollari takinchoqlarning turli hilma hilinii takishgan. Toshkent, Buhoro va Fargona vodiysida pehonaga kiyiladigan «tillakoshlar», Horazmda «osmaduzi», Buhoro, Samarkandj va Toshkentda tilla bargak bo`lgan. Ayollar takinchoqlari ham hilma hil edi: uzuklar, bilaguzuklar, sirgalaar, buloqilar va holbindiylar; kukrak bezaklari: zebi gaardon, nozigardon, buyin tumor, kultik tumor, sinsila, tavk, hapaband, topish va boshqalar keng tarkalgandi.

Uzbekistonda XIX-XX asrlarda oyoq kiyimlar ayollarda uncha o`zgarmagan ular asosan mahsi va kavush kiyishgan. Kishda esa yogochdan yasalgan boshmoq «hakkar kovush» kiyishgan.

Erkaklar kostyumi. Barcha yoshdagii erkaklar kiyimi tunukasimon bo`lgan. Fargona vodiysida va Toshkentda erkaklar kiyadigan kiyim «mullavachcha»lar ko`proq kiyishgan. Fargona va Toshkent viloyatlarida ichki ko`ylak «yahtak» keng tarkalgandi.

Ichki bel kiyimi «ishton» edi. Sovuk paytda jun yoki kalin ip gazmoldan tikilgan astarli yoki astarsiz «shimni» kiyishardi. SHu bilan birga ovchilar jundan qilingan astarsiz «shalvar» kiyishardi.

O’sha davr erkaklar ustki kiyimi Choponlar astarsiz, astarli va pahtali qilinardi. Fargona vodiysida «avratun» deb nomlangan astarsiz chopon kiyilardi. Zar choponlarni asosan amrlar kiyishgan. Kishda badavlat erkaklar kavulgan chopon ustidan «chakmon», «kebanak», muynali pustin kiyishardi.

Belboglar (belkars, chorsi, kiyikcha) mahaalliy matodan kvadrat shaklida qilinib kashtalanardi. XIX asrning urtalariidan boshlab Rossiyadan kelgan

«kamzol»ni shaharliklar kiyishgan. Usha davrda keng tarkalgan bosh kiyim duppi, kalpoq, kallapush va boshqalarni kiyishgan. Ruhoniylar va ayrim aslzodalar keksalar «kuloh»ni kiyishgan. Horazmda uzun muynadi kuy terisidan qilingan katta yumaloq yassi bosh kiyim «chugurma»ni kiyishgan. Kishda duppining ustidan muynadan qilingan, astarli yumaloq bosh kiyim «telpak» kiyishgan. Sallani ip, nimjun yoki doqadan qilishardi.

Erkaklarning asosiy oyoq kiyimi mahsi, kovush bo`lgan. «Amrikon» (amerikadan kelgan) charmdan qilingan oyoq kiyimlari kimmatbaho edi. YOzda kovushning uzini kiyishardi. Ulardan tashkari, erkaklar baland kunjli va poshnali etik kiyishgan.

Kishloqda oyoq kiyimlar oddiyroq bo`lgan: etik, «chorik» (kunjsiz oyoq kiyim), kalta etik «mukki» (poshnasiz, yumshoq va kattik teridan tikilgan) yoki «tovulduruk» (yogochdan qilingan uch oyoqli), dalada ishlaganda «hom kovush» (mol yoki ot hom terisidan ishlangan) kiyishgan.

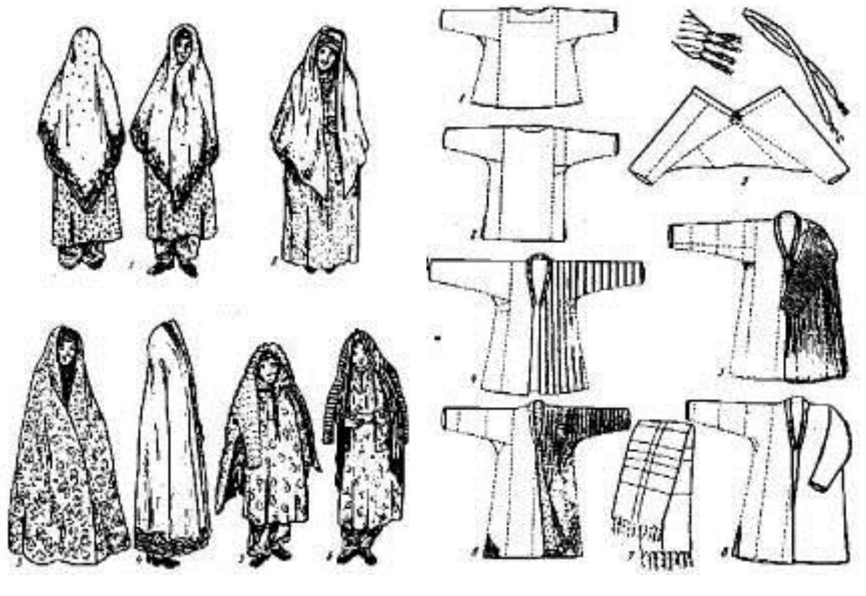

8-rasm. XIX asrning birinchi yarmidagi uzbek kostyumlari

9-rasm. XIX asrning birinchi yarmidagi uzbek xakqining bosh kiymlari

9-rasm. XIX asrning birinchi yarmidagi uzbek xakqining kiymlari

10- rasm. XIX asrning birinchi yarmidagi uzbek ayollarining ustki kiymlari

Mullacha ko'ylak–oq rangli,to'g'ri bichimli,etagiga qarab bir oz kengaygan,uzunligi tizzagacha,oldi yopiq,kesimsiz.

Chopon-sidirg'a gazlamadan,yo'l-yo'l beqasamdan tikilgan.

Belbog'-mahaliy gazlamalardan tikilgan.do'ppi:cho'qqi,yarim qubba va to'rtburchak shakldagi hamda salla-bosh kiyimdir.

1.2. O`zbek kashtachiligi tarixi: naqsh turlari, kashta tikish uslubi va milliy naqshlarning ramziy ma'nosi.

Har bir o`zbek oilasida qiz bola tug'ilganidan boshlab unga sep yi?ish boshlanadi. Ushbu ma?sadda juda ko`p vaqt va mehnat talab etadigan so`zanalar kashtado`zlik usulida tikiladi. Qiz bola katta bo'lib o`zi ham ushbu so`zani tikish jarayonida ishtirok etadi.

Ona-buvilar tomonidan qizlarga kashta tikish sir-asrorlari, naqshlarning ramziy ma`nolari o`rgatiladi. har bir so`zanadagi naqsh-bu takrorlanmas san`at ijodi hisoblanadi. qadimda ayollar tabiyi paxta va ipak tolalaridan matolar to`qishgan. Tabiiy tolalarni olish uchun esa paxta va pilla etishtirishgan.

So`zanalar na?qhidagi qushlar yangi oila barpo etish orzusini bildirgan. Pichoq va tumorlar naqshi esa-oila o`chog'ini qorongu kuchlardan va yomon nazardan asrashni bildiradi. Bundan o`zbek ayollari oilani naqadar yuksak baholashganini, baxtli va osoyishta oilaviy hayot barpo etishda oilaning muhim o`rnini sezsa bo`ladi.

Kashta iplarning ranglari tabiyi resurslardan tayyorlangan. Bo`yoq sifatida sariq rang uchun- piyoz, qizil rang uchun - anor, jigar rang uchun – yong'oq po`sti, yashil rang uchun- pista mag'zi, to`q jigar rang uchun- tut daraxti po`stlog'i ishlatilgan. qolgan ranglar ushbu yuqoridagi ranglar qorishmasidan

tayyorlangan.

Zardevor, so`zana, joypo`sh, takiyapo`sh kabi qadimgi kashtachilik buyumlari Buxoro Amirligining Shofirkon, Gijduvon, Shaxrisabs, Nurato hududlarida turli naqshlarda barpo etilgan. har bir hudud aholisining kashtachilik uslubi bir-biridan farq qilgan va quyidagi nomlar bilan atalgan: o`zbek-do`zi, bigiz-do`zi, zanjir-do`zi, iroqi-do`zi, kast-do`zi, zamindo`zi va hokazlar.

Kashtachilik uchun qo`lda to`qilgan adras, bo`z, shoyi matolari tanlangan. Ushbu matolarga solingan naqsh bo`yicha xotin-qizlar ipak iplar bilan qo`lda kashta tikishgan. Bir kishi bir dona so`zana tikishi uchun o`rtacha to`rt oy vaqt sarflangan. Chiroyli va bejirim buyum tikilishi uchun juda ko`p vaqt, sabr va toqat kerak bo`lgan.

№	Naqshning nomi	Ramziy ma`nosi	Rasmi
1	Tumor	Oilani yomon ko`zlardan asrash	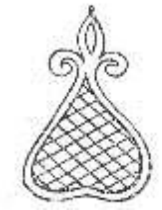
1	Pichoq	Oilani yomon qora kuchlardan asrash	
2	Gul g’unchasi	Yangi oila qurish orzusi	

3	Qushlar	Tinch va osuda hayot	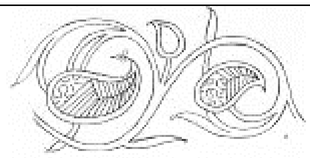
4	Anor	Rizq-ro`zi va kelajak avlod ramzi	
5	Doyra	quyosh va iliqlik ramzi	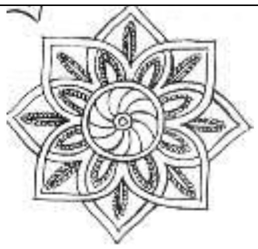
6	Bodom	Serfarzandlik ramzi	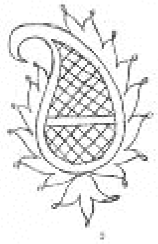
7	Qalampir	Yomon ko`zlardan asrash	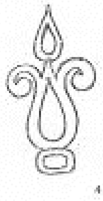

2. ZARDO`ZLIKDAGI MILLIY ORNAMENTLAR VA ULARNING ZAMONAVIY KO`YLAKDA QO'LLANISHI.

Zardo`zlik san`atining eng rivojlangan ,taraqqiy etgan turi Buxoro zardo`zligidir. Zardo`zlik mahsulotlarini ishlab chiqarish Buxoro shahrida o`zining umumiy markaziga ega, jamiyatning nafis san`at shaydolariga xizmat qiladi. Zardo`zlik uzoq tarixga ega va deyarli barch sharq mamlakatlari zardo`zlik vatani hisoblanadi. Ilgari zamonda faqat amir saroyidagilargina kiyishga haqqi bo`lgan bo`lsa hozirgi zamonda barcha xoxlovchilar bu san`at turiga mansub buyumlardan foydalana olishadiZardo`zlikni tikish uchun tillarang va kumushrang tusdagi yassilangan tilla va kumush simlardan zariplardan shoyi, ipak iplardan zar, likkak iplardan foydalanishgan. Bulardan tashqari pilakch, nafis zar tugallar, zargarlik taqinchoqlariga o`xshab ketadigan olmos qubbalar deb atalmish bo`rtma naqshlar dur va qimmatbaho toshlardan foydalanishgan.

"Tojigul - gultoj -tavk" turunji bezab turadigan xurmobargiga uxshash shakl. Kuylakning ochik kirkimiga xoshiya gulli "islimiy" nakshlari tanlangan. Bunday xoshiya gullardan kupincha Duxoba-Butador Choponlar xoshiyalarida keng kullanilgan.   "Tojigul", "Butador" kabi butoklar kashtasi mumkin kadar real narsa deb talkin etiladi. Bunday xusxalar islimiy uslublashtirilgan nakshlarga tula yirik yirik chuzinchok doiralar, kvadratlar, xalkalar va xokazo kurinish kasb-etgan. Butador darxam kompazitsiyalari dabdabali liboslarga zeb berishda foydalanilgan, butador yuza buylab bir tekis yoyilgan, gul dastalaridan tuzidlgan bir butun naksh.

"Butador" usulida bezaklangan buyum turi. Urta Osiyoning moxir ustalari kulida bark urib gullagan Buxoro zarduzlik san`ati uzining badiiy kiymatibilan muxim urin tutadi. Necha asrlar davomida usta zarduzlar tikishning eng ajoyib yullarini topdilar va uni takomillashtirdilar.   Ranglardagi nazokatni chukur xis etilgan xolda ochik rangli shoyilar zarduzlikka tatbik etila boshlandi. Milliy nakshlarning oyrim elementlari va kompozitsion tuzilishlari kiyos xayolot

maxsuli ekanligi aslo sir emas. An`anaviy tulkinlarning keng mikyosda kullanilishi va an`anaviy kompozitsion sxemalarning kupligiga karamay, bunda kotib kolgan andoza yoki shablondan asar xam kurmaymiz. Bular xammasi ustalarning

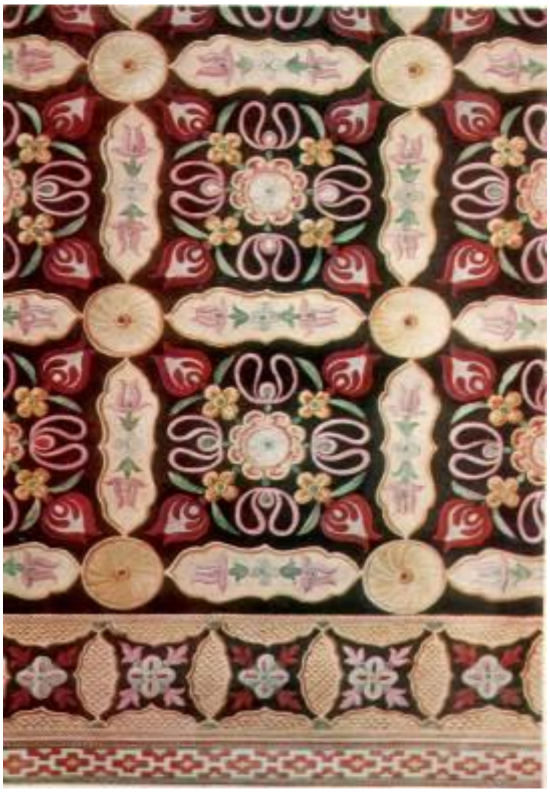

11- rasm. Darxam naqshi

12- rasm.Tagalak naqshi

13- rasm. Butadori naqshi

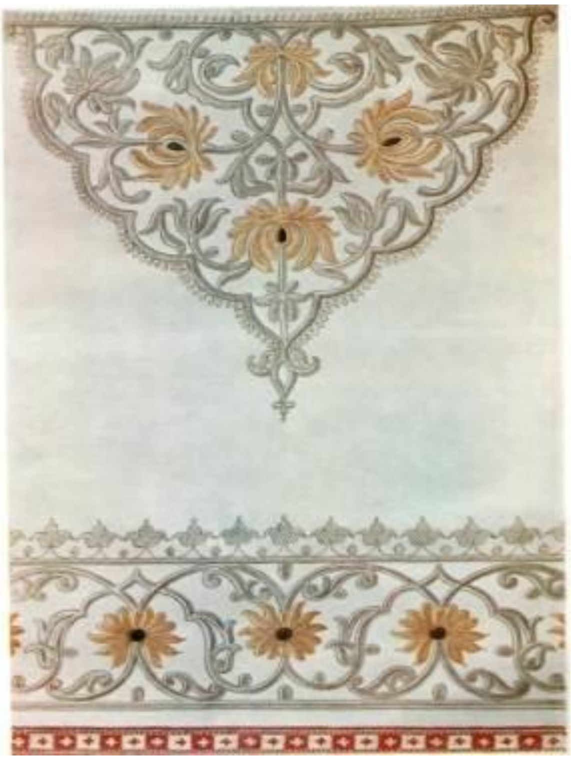

14- rasm.Islimi naqshi

15- rasm. Doira naqshi

16- rasm. Butadori daraxt naqshi

17- rasm. Daukur naqshi

Uzbekiston xalklari madaniy merosi xazinasiga bebaxo xissa bulib kushiladigan chinakam san`at durdonalari yaratishiga imkon beruvchi kizgin ijodiy mexnatdan darak berib turibdi.

Ekologik harakatni eng muhim yo'nalishi madaniyat ekologiyasidir. Industrial stivilizastiyaning inqirozini madaniyatni global inqirozi namoyon etadi. Inqirozini barcha alomatlari bunga dalolat beradi: jamiyatda madaniyatni roli susayishi, madaniy boyliklarni standartizastiya va unifikastiyalanishi, milliy xususiyatlarni va o'ziga hoslikni yo'qotilishi, ommabop "madaniyatga qarshilikni" keng tarqalishi. Bu muammolar bilan va ularni echish yo'llarni qidirish bilan madaniyat ekologiyasi shug'ullanadi. "Madaniyat ekologiyasi" degan tushunchansini ilk bor D.S.Lixachev kiritdi. Odam zoti omon qolish uchun madaniy an'analarni saqlash va qo'llab-quvvatlashni muhimligiga jamiyatni e'tiborini qaratdi. Uning fikriga binoan "tabiiy biologik muhitni saqlash vazifani qo'yish bilan ekologiyani cheklash mumkin emas. Odam hayoti uchun avlodlar va o'zi yaratgan madaniyat yordamida muhit ham inson uchun muhim".

Madaniyatda o'ziga xosligini saqlash, boshqani e'zozlash (chunki faqat

bizdan farq qiladiganlari o’zimizni tushunishga imkon beradi) vujudga kelayotgan yangi stivilizastiyani fundamental boyligidir.

Hozirgi insonning yashash muhitni yangi texnologiyalar ta’sirida zamonaviylashtirishi turmush tarzini madaniy ketma-ketligi bilan mujassamlalantirmoq lozim, qayiski zamonaviy loyiha madaniyatini rivojlanishida eng muhim muammolaridan biri. Dizaynning “etnomadaniy o’xshashligini” izlanishlari baravariga ikki yo’nalishda olinib bormoqda: bir tomondan, o’zini milliy madaniyatining asoslrini anglab olishga intilish, buyum muhitda uning eng muhim arxetiplarini tiklash; ikkinchi tomondan, zamonaviy insonning buyum muhitini ma’naviy boyitadigan boshqa madaniy boyliklarga qiziqishni kuchayishi.

Hozirgi bosqichni jiddiy vazifalaridan biri - mamlakat ko’lamida milliy dizaynni tashkil etish, chunki milliy o’xshashlik imidji hozir xalqaro bozorda dizaynni muvaffaqiyatiga erishish garovidi

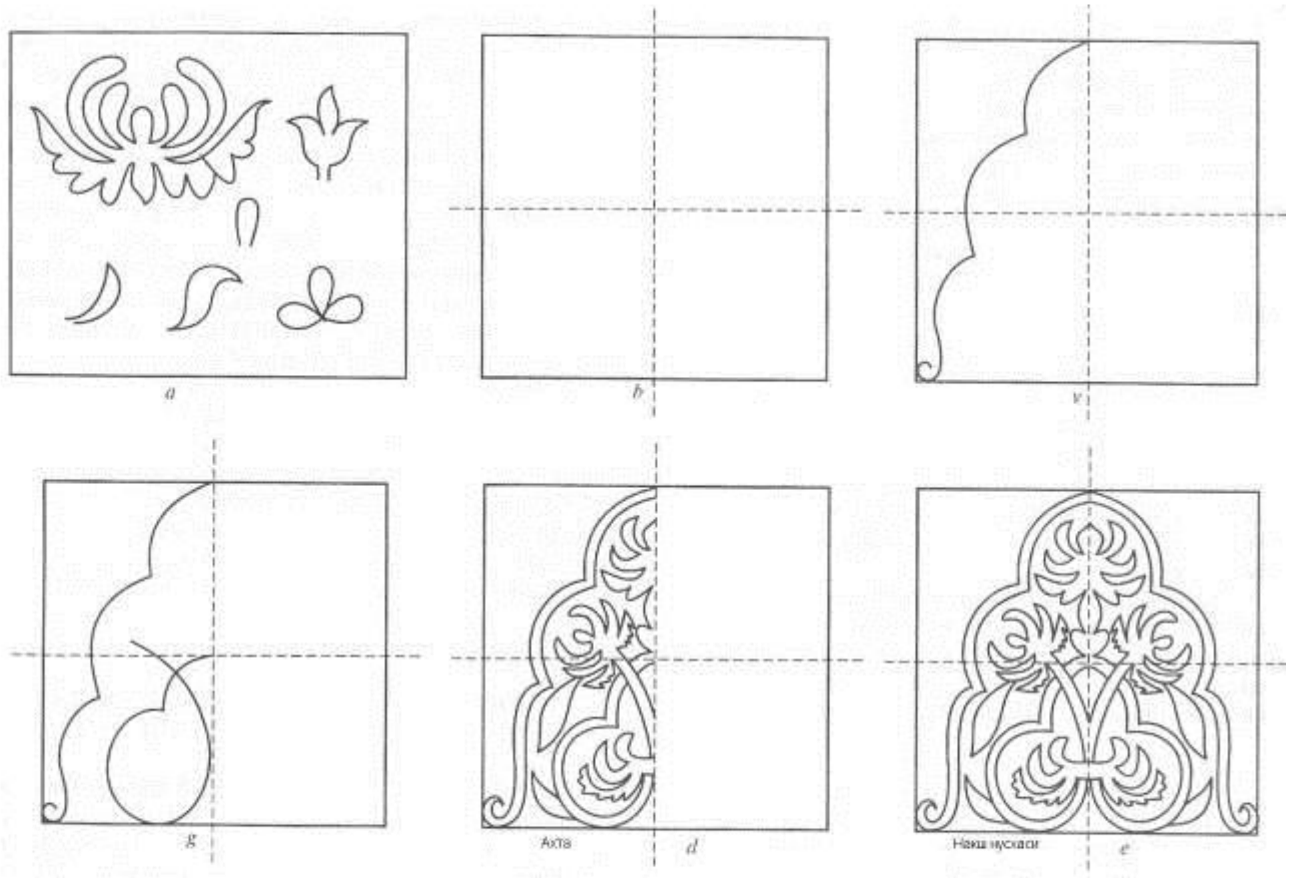

17- rasm. Milliy naqsh ornamentini hosil qilish bosqichlari

Milliy naqsh ornamentini kodlastirish bosqichlari quyidagi jadvalda keltirilgan.

Jadval 1.

Milliy naqsh ornamentini klassifikaciyasi va kodlastirish

П.01	П.02	П.03	П.04	П.05
bodom(mindal')	qushbodom	qo`shbodomi xazonok	bodomi na`laknok	bodomi xazonok
	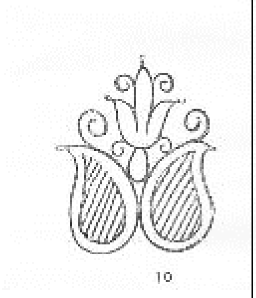	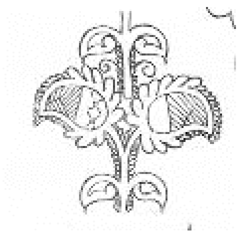		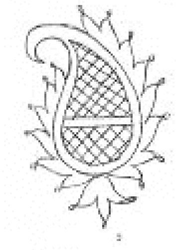
П.06	П.07	П.08	П.09	П.10
qo’shbodom -2	qo’shbodom -3	qo’shbodom xazonok-2	bodomi xazonok-2	bodom-2
	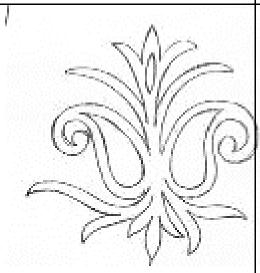	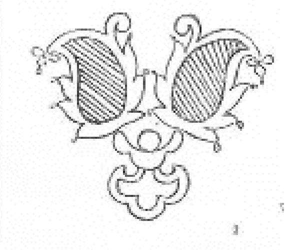		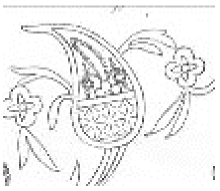
П.11	П.12	П.13	П.14	П.15
bodom -3	bodom-4	anor-gul	turunj	turunji xazonak
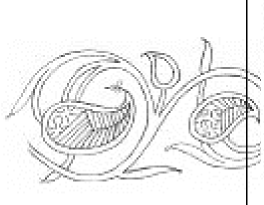	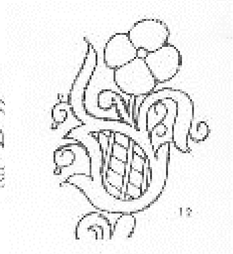			

П.16	П.17	П.18	П.19	П.20
runji nalnok	anor-gul 2	anor-gul 3	turunj-2	turunji xazonok
П.21	П.22	П.23	П.24	П.25
turunji	Tojigul xazonok-2	ka`bagul	ka`bagul-2	ka`bagul-3
	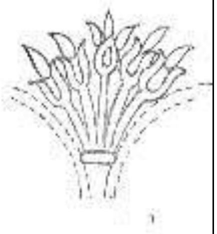	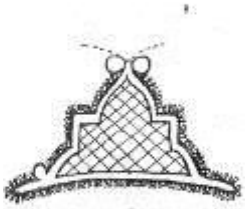	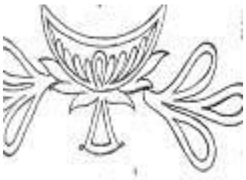	
П.26	П.27	П.28	П.29	П.30
tojigul-2	ka`bagul-54	ka`bagul-5	tojigul-3	tojigul-4
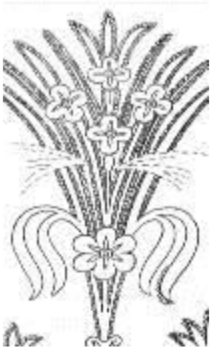	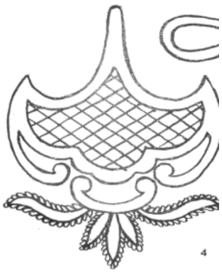	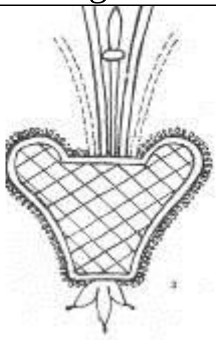		

П.31	П.32	П.33	П.34	П.35
madoxil	chor madoxili durun-badurun	madoxil -2	madoxil -3	madoxili durun-badurun

	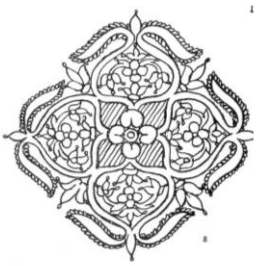	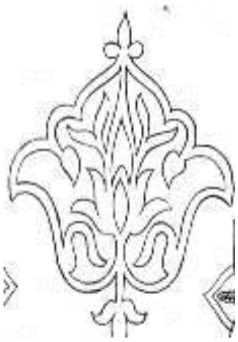		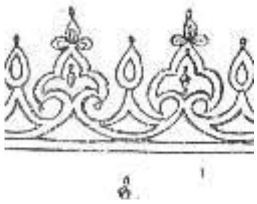
П.36	П.37	П.38	П.39	П.40
madoxil -4	chor madoxili durun-badurun -2	madoxil-2	madoxil -5	madoxil -6
		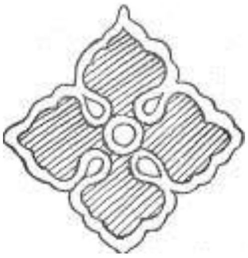	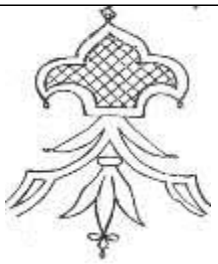	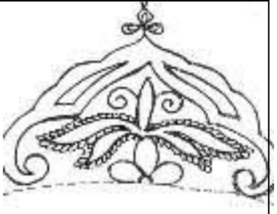
П.41	П.42	П.43	П.44	П.45
chor madoxili durun-badurun -3	chor madoxil	bargi majnunbed	majnunbed	bargi shulluki
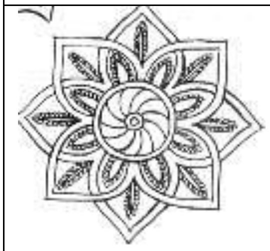				

П.46	П.47	П.48	П.49	П.50
bargi shulluki	bargi majnunbed	bargi majnunbed -2	bargi majnunbed -3	shulluk

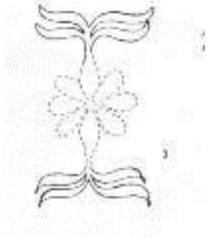	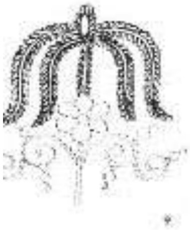	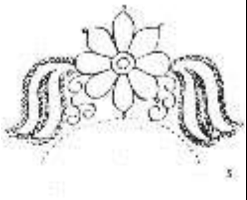		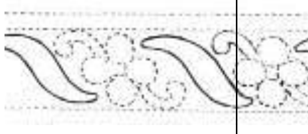
П.51	П.52	П.53		
bargi shulluki -2	bargi shulluki -3	shulluki -2		
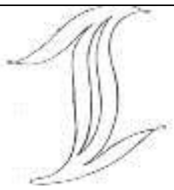	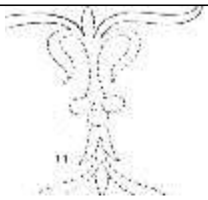	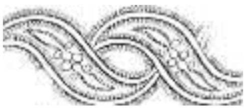		

3. ZAMONAVIY LIBOS KOMPOZITSIYASI

Kostyum kompozitsiyasi qator tushunchalarni o`z ichiga oladi. Lotincha compositio - so`zi to`zish birlashtirish, boglash degani bo`ladi. Har qanday san`at asari kabi kostyum ham ma`lum qoidalarga muvofik ishlatiladigan uning o`ziga xos ifoda vositalari yordamida yaratiladi.Kiyim kompozitsiyasi-kiyim shakli barcha elementlarini uning mazmunini ifoda etadigan birlikni barpo etish vositalari yordamida to`zib chiqish. Kiyimning mazmuni uning nimaga mo`ljallanganligiga qarab belgilanadi. Kiyim shaklining kompozitsiyasi uning mazmunini ochib berishga kelishi kerak.

Har qanday asardauni tashkil etgan barcha elementlar o`rinli bo`lishi kerak. Ortiqcha yoqi muallif fikrini etarlicha yaxshi ifoda etmaydigan nimaiki bo`lsa, hammasi olib tashlanishi kerak. Badiiy obraz borlik intikosining estetik shakli hisoblanadi. Kiyimni badiiy obrazi aniq vazifasini va borlikni aks ettiruvchi asosiy g`oyani ifodalovchi modelning umumiy qiyofasi. San`atkor yaratgan har bir model obrazi insonga ta`sir etishga kodir emotsional va ta`sirchan bo`lishi kerak.Kiyim har erda va hamma vaqt odam bilan birga bo`lib, unga ishonch kadr-kimmat, optimizm tuyg`ularini baxsh etishi yoqi aksincha, uni tushkunlik va xafalik holatiga duchor kilishi mumkin.

Shunday qilib, kiyimning obrazli ifodaviyligiga kompozitsiya san`ati vositasida, ya`ni kiyimni tashkil etuvchi xajmlar ranglar, chiziqlar, detallar va bezak elementlarini yagona o`zviy bir butun qilib birlashtirish vositasida erishiladi.

Kompozitsiya sanati sanatkorining qiziq va muhim jihatlarini kura bilish va alohida tarkoq komponentlarini bir bir butunlikka uyushtira bilish maxoratidan iborat. Rassom Kramskoy shu fikrni mana bunday ifoda etgan: «Toqi rassom ko`zatishini qiziq va muhim narsalarni o`zi sezadigan bo`lishni urganib olguncha kompozitsiyani urganib olmaydi fakat o`zi sezadigan bo`lgan paytda boshlab unda ilgab olganining moxiyatini ifoda etilish imkonini boshlaydi u g`oyaning jumbogini kaerdaligini tushunsa, ushanda uning tariflashigina koladida, kompozitsiya o`z o`zidan kelib chiqadi »

Modeler-rassom o`z ishida uning tasviri va fantaziyasini ozika berib

boyitadigan turli ijodiy manbalarga murojat etadi. Xalkning tarixiy utmishi va hozirgi jamiyat xayoti, atrof tabiatning xilma xilligi, tarixiy kostyumlar va xalk kostyumlarining boyligi, badiiy adabiyot, mo`zika, kino, teatr va hokazolar hozirgi zamo rasomi ijodining manbalari bo`lib xizmat qiladi. Rassom uylarini etishtirishga va konkretlashtirishga yordam beradigan ayrim mativlardan foydalanib, anashu manbalardan o`z g`oyalari obrazlarini tuplab boradi.

Kompozitsiya kategoriyalari. Kompozitsiya nazariyasi ko`zatilayotgan hodisalar orasidagi eng umumiy va eng muhim aloqalar va munosabatlarni aks ettiruvchi kategoriyalarga asoslangan bo`ladi. Kostyum kompozitsiyasida tektonika bilan xajmiy-fazoviy struktura anashunday kategoriyalar hisoblanadi.

Tektoniklik. Tektonika shakldagi konstruktsiya va material bajarayotgan ishining ko`zga ko`rinib tuadigan aksidir.

Tektonik shakl-bu sanoat buyumi shakli konstruktsiyasini va tayyorlanish usullarini material xususiyatlarini badiiy tushunib etish ularni kursatib berish nuqtai nazaridan ifoda topgan ishi. Materiial yoqi tayyorlanish usuli tektonik shaklni topish uchun asos bo`lib xizmat qiladi. Rassom material xususiyatlarini uning konstruktsiyasidagi ishni va buyumlarning tayyorlanish texnologiyasi xususiyatlarini bularning hammasini umumiy g`oyaga, ya`ni badiiy va kompozitsion mo`ljalga buysindirib ongli ravishda tanlaydi, topadi, bo`rttirib ko`rsatadi. Har bir materialning xususiyatlari bo`lib muayyan shaklga asos qilib olinadi masalan, shifondan bulaklari minimal miqdorda bo`lgan mayin, plastik, yengil shakl yasalsa, parchadan qattiq, «quruq», geometrik shakl yasaladi.

Materialdan buyumning qanday ishlash nuqtai nazaridan foydaanish har qanday buyumning chinakkam tektonikligiga erishishning muhim shartidir. Agar muayyan materiallarning potentsial-konstruktiv imkoniyatlaridan foydalanilsa yoqi, bundan ham yomoni, uni gayritabiiy tarzda ishlashga majbur etilsa (masalan, zinch tukilgan, dagal gazlamadan drapirovka kilinsa eki yumshoq , plastik gazlamadananiq geometrik siluet loyixalashtirilsa), unda tektonika bo`zilishdan kutulib bulmaydi. Odamning harakati natijasida chinakkam zo`r kelishlar hisobga olinmasa, shakl konstruktsiyasini ishlayotganda notektoniklik yo`zaga keladi

(masalan, siyrak strukturali mayin gazlamalardan gavdaga yopishib turadigan silliyotlar ko`ylakda har xil burtmada va mayda bulaklar ko`p bo`lganda).

Qachonki tektonika muayyan badiiy yaxlitlikning o`zviy qismi bo`lsa, shundagina u aniq - ravshan va ifodali bo`lib chiqadi. Fan texnika revolyutsiyasining yutuqlari - yangi materiallarning paydo bo`lishi tektonikaga katta ta`sir ko`rsatadi.

Nima uchun tektonika kompozitsiyasining asosiy kategoriyalaridan biri hisoblanadi. Gap shundaki, konstruktsiya va shakllarning konkret materialda ifoda topgan o`zaro bog`liqligi - bu yeng muhim jihat bo`lib, u butun buyumning kompozitsiyasini va shu kompozitsiya ustida olib borilgan ishni, ya`ni kompozitsion usuldan boshlab va shakl xarakterini hamda uning nyuanslarini topishga qadar kompozitsiya vositalaridan foydalanishgacha bo`lgan ishini belgilab beradi.

Kostyum xajmiy - fazoviy shaklining xususiyati. Har bir buyum shakliga uning hamma elementlarining bir biri bilan va fazo bilan o`zaro muayyan ta`sir etishi nuqtai nazaridan, yani uni xajmiy-fazoviy struktura deb hisoblash mumkin. Bu struktura bazan oddiy va ixcham, bazan esa juda murakkab bo`ladi. Xajmiy-fazoviy strukturaning murakkablik darajasi qandayligidan katiy nazar unda barcha elementlarning o`zaro aloqadorlik sistemasi tektonika bilan bir qatorda chinakkam uyg`unlikka erishishda xal kiluvchi ahamiyatga ega bo`ladi.

Kompozitsiyaning ikkita asosiy kategoriyasi o`zaro mustaxkam bog`liqdir. Tektonikaning bo`zilishi(konstruktiv asos ishiing soxta aks etishi)sanoat buyum xajmiy fazoviy strukturasi elementlarining o`zviy aloqadorligiga albatta ta`sir etadi, shuningdek xajmiy-fazoviy yechimning printsip jihatidan noto`g`ri xal etilishi tektonik xarakterdagi xatoliklarga olib keladi.

Kostyum yaratayotganda uning nimaga mo`ljallanganligi va qanday sharoitda ishlatilishini bilish kerak. Kostyum kulay, ishbob va chiroyli bo`lishi kerak. Shuning uchun kostyumning shakli, konstruktiv xal etilishi, materiallarning tanlanishi, bezaklari va rangli uning asosiy vazifalariga, ya`ni estetik va amaliy vazifalariga itoat etgan bo`ladi.

Qismlarning muayyan tartibda tashkil topganligi, strukturasi kostyumni xarakterlab beradi. Struktura deganda obraz, funktsional va texnik yechimga boshlik bo`lgan geometrik shakl elementlarning muayyan fazoviya sistemasi tushunish kerak. Geometrik shakl (to`g`ri to`rtburchak, trapetsiya oval, uchburchak va hokazo) kostyum shakli strukturasining elementlari hisoblanadi.

Undan shakl va uning qismlarning geometrik ko`rinishi shaklining katta kichikligi va uning massasi kostyum shaklini xarakterlaydi.

Shaklning geometrik ko`rinishi shaklning uchta fazoviy koordinatalardagi o`lcham miqdorining nisbati bilan, umuman shakl yo`zasi va detallari yo`zasining xarakteri bilan belgilanadi.

Kiyim shaklini ko`rib chiqayotganimizdagi dastlabki ta`surot shaklining xajmdorlik darajasida siluet va chiziqlardi kirib chiqadi.

Xajmdorlik darajasi-bu uchta fazoviy koordinata bo`lib shakl o`lchamlarining nisbatidir. Shaklning xajmdorlik darajasi bitta (vertikal buylab) o`lchamli bo`lsa, chiziqli xarakterda (ikki buy va en) o`lchamli bo`lsa, tekislik xarakterda kiyim shakli uch o`lchamli bo`lsa, xajm xarakterida bo`ladi.

Buyumning xajmdorlik darajasini tanlash kostyumining ko`rinishi va nimaga mo`ljallanganligi bilan belgilanadi. Chiziqli xarakterdagi shakl bashang kiyimlar uchun tavsiya etilsa, tekislik xarakterdagi har qanday ishga mo`ljallangan kostyum uchun va hamma turdagi gavdalar uchun xajm xarakteridagi shakl esa asosan bo`yicha, ozg`in gavdalilarga mo`ljallangan bashang kiyim uchun mo`ljallangan.

Kiyim shaklining tekislikka tushirilgan yeng ifodali proektsiyasini kostyumning silueti deb ataladigan bo`lgan. Odatda kostyum shaklini asosan frontal siluetlar va kamroq paytlarda profil siluetlar xarakterlaydi. Siluet ma`lum davr maboynida moddada yo`za bergan xarakterni o`zgarishlarni umumiy tarzda aniqlash imkonini beradi.

Siluetlarni quyidagicha klassifikatsiyalash mumkin: gavdaga yopishib turish darajasiga binoan - yopishib turadigan, sal yopishib turadigan, bemalol turadigan; bel chizig`ining holatiga binoan - bel chiizigi tabiiy joyda, bel chizig`i yuqoriroq kutarilgan yoqi pastroq tushgan, bel chizig`i sezilmaydigan etak chizig`ining

tizzaga nisbatan holatiga binoan - kiyim uzunligi tizzagacha, «mini» - tizzadan yuqori turadigan kalta, «midi» boldirlar yarmigacha tushadigan o`rtacha va «maksi» - to`piqqacha tushadigan o`zun; buksa ko`krak chiziqlarini sezilish darajasiga binoan va yelka chiziqlarining holatiga binoan (yelkalari ko`tarilgan, yelkalari kyengaytirilgan).

Aniqroq tasavvur etish uchun siluet germetrik shakllarga (to`g`ri to`rtburchak trapetsiya, ovalga ) nisbat, berib qaraladi, uni alohida predmetlarga: bo`chkachaga, urchiqqa va hokazo; usimliklarga: chuchmomaga, ochilmagan lolaga bananga va shu kabilar: X-simon, Y-simon, A, D, T va hokazolarga taqqoslanadi.

Shakllarning tabiiy chegaralarining tashkil etuvchi siluet ramkadan iborat bo`lib kostyumning yechimlari shu ramka doirasida xal kilitnadi.

Kiyimning konstruktsiyasini kiyim alohida qismlarining, detallarning konturlarini chiziqlar deb olsak bo`ladi. Keyim kompozitsiyasi to`g`ri, egri va siniq chiziqlardan tuziladi.

Kiyimda quyidagi asosiy chiziq guruppalari bo`ladi.

Siluet chiziqlari - shaklning tashki konstruktsiyasi chegaralovchi chiziqlar.Konstruktiv chiziqlar - kiyim shaklini hosil kilishdagina q

atnashadigan chiziqlar: yelka choklari, yon choklar, vitochkalar, yeng o`tkazish choklari va hokazo.

Konstruktiv - deqorativ chiziqlar ham shakl hosil kiluvchi, ham deqorativ vazifalarni bajaruvchi chiziqlar: burtmalar, koqetlarni ulash choklari, kirkmalar, mayda taxlamalar, taxlamalar, burtma burmalar, drapirovkalar, burtmalar va hokazo.

Deqorativ chiziqlar - deqorativ vazivfalargina bajaruvchi chiziqlar: quyma burmalar, ikki tomonlama quyma burmalar, tasmalar, to`rlar, bezak detallar, furnitura, kashtalar, bantlar va hokazo.

Chiziqlar kiyimda katta rol o`ynaydi, chunki ular nazarimizni shaklning konstruktiv yo`zasi buylab etaklab, harakat (dinamika) hosil qiladi-da, bu qishi gavdasini ma`lum ko`rinishida idroq etilishiga ta`sir qiladi (gavdani o`zaytirib eki pasaytirib, gavda xajmini kyengaytirib eki kichraytirib ko`rsatadi). Bundan

tashkari nazarimiz (karashimiz) harakatini chiziqlar erdamida gavdaning ma`lum qismida tuxtatib turish imkoniyatlariga ega bulamiz. Shaklning katta kichikligi. Shaklning bu xususiyatiga kiyim shakli katta kichikligi bilan odam gavdasining nisbati tariqasida, shuningdek ikki eki uch shaklning ularning bir-biriga taqqoslayotgandagi nisbati tariqasida qaraladi. Faqat ko`rinishi o`xshash kiyimlarnigina va ularning tarkibiy qismlarning katta kichiklik jihatidan taqqoslash mumkin.Katta bilan kichkina taqqoslaganda shaklning katta kichikligi umuman xaeldagina kattalashib eki kichiklashib ko`rinadi.Masalan, bu umuman kiyim shaklini eki undagi alohida qismlarning ko`rinishdagi ogirlik miqdori. Shakl massasining ko`rib idroq etilishiga kuydagilar taysir etadi; Shaklning katta kichikligi-kattaroq shaklning massasi kattaroq tuyuladi; Xajmdorlik darajasi - xajm xarakteridagi shaklning massasi maksimal, chiziqli xarakterdagi shakl massasi esa minimal bo`lib ko`rinadi; Shaklning o`z chegarasi doirasida konstruktiv, konstruktiv-dekorotiv va dekorotiv chiziqlarga qanchalar tulganlik darajasi - kiyim shakli chiziqlarga siyrak to`lgan bo`lsa, massasi minimal, yeng ko`p to`lgan bo`lsa massasi maksimal bo`lib ko`rinadi.

Materialning rangi, rasmi va fakturasi - fonini zich to`ldirib turgan yirik rasmli, odmi yoki tuk rangi materiallar va fakturasi yaltiroq materiallar massasi maksimal, fonini siyrak to`ldiribi turgan mayda rasmli ochiq rang, oqish materiallar va fakturasi siyrak materiallar massasi minimal bo`lib ko`rinadi.

Kiyimlarni loyixalayotgan uning massasini yoshga, mavsumga va nimaga mo`ljallanganiga boglab hisobga olish kerak. Masalan, yasli eshidagi va maktabgacha eshdagi bolalar kiyimining massasi yengil bo`lishi kerak, shuning uchun ularni hamma vaqt ochiq, mayin rangli, mayda siyrak rasmli materiallardan tiqiladi; qishki kiyim ham ko`rinishda yengil bo`lishi kerak; chunki uning tabiiy vazni nisbatan katta bo`ladi, shuning uchun ular xurpaygan tukli fakturali materiallardan tiqiladi; maktab bitiruvchilarining tantana marosimidagi ko`ylaklarini oq, pushti, havorang va boshqa rangdor gulli materiallardan tikiladi, chunki bunda, yoshlikaa hayolchanlik xos bo`lganligi uchun, sho`xchanlik, qushdek yengillik, parvoz hissi sezilib turishi kerak.

**Kompozitsion xususiyatlari. Kompozitsion yaxlitlikni yaratish uchun qo`llaniladigan qonuniyatlar sabablari.** Kostyum kompozitsiyasining uyg`un bir butunlik sifatida shaklning yaxlitligi, simmetrik va assimmetrik , statiklik va dinamiklik kabi qator xususiyatlari bor.

Shaklning yaxlitligi. Shaklning yaxlitligi konsiruktiv yechim bilan uning uning kompozitsion mujassamligi urtasidagi aloqa mantiqini va uyg`unligini aks ettirgan bo`ladi.

Har qanday kompozitsiyani asosiy elementlar bilan ahamiyati kamroq va ikkinchi darajaliroq elementlarning bir biriga buysunganligiga asoslangan muayyan sistema deb karalsa bo`ladi. Bunda asosiy buysungan qismlar butunlik tashkil etib, o`zaro bir - birini kuchaytiradi. Kompozitsion shaklda, shu jumladan kostyumda ham ham albatta asosiy qism yoqi kompozitsion shakl mavjud bo`lib, boshqa qismlar unga buysundirilishi kerak. Asosiy qismi yaxlit kompozitsiyada xukmron bo`lib turadi.

Kompozitsion markaz gavdaning istalgan qismida bo`lishi mumkin. Masalan, u yuzga yaqin joyda, belda, ko`krakda, buksada, oyoq yaqinida, oldinda yoqi orkado va xakazo erda bo`ladi. Kostyumning istalgan qismi - masalan, bosh kiyim, ustkiyim, oyoq kiyim, so`mka, biron bezak vaxakazo kompozitsion markaz bo`lishi mumkin. Ust kiyimning istalgan qismi ham - ko`krak qismi, yubka, yenglar, yoqa va boshqalar kompozitsion markaz bo`lishi mumkin. Asosiy qismi kostyumda qanday joylashtirish jins yosh alomatlariga (katta yoshlilar uni yuz yaqinida joylashtirishadi, yasli yoshidgi bolalar uchun esa u yuz atrofida yoqi oyoq yaqinida bo`ladi), gavda tuzilish turiga (tula qishilar uchun asosiy qismni belda, buksada bo`lishi tavsiya etiladi) va kiyimning nimaga mo`ljallanganiga bog`liq .

Shakl elementlarni o`zaro tengsizlikni belgilaydigan, kompozitsion markazning boshqa qismlardan ustunligini takidlab beradigan xususiyatlarni qonuniyatlari asosida kompozitsion markazni bo`rttirib ko`rsatishga erishiladi. Quyidagi shu qonuniyatlarni ko`rib chiqamiz.

Miqdor qonuni. Bir turli bezakning katta kichikligi, xajmi, massasi yoqi

miqdori kattaroq bo`lgan boshqa qismlarda ustunroq kelib turadi.

Markazda bo`lish qonuni. Bo`rttirib kursatiladigan qismning nisbatan markaziy joyda bo`lishi boshqa hamma jihatlari teng bo`lgan paytda shu qismni asosiy kompozitsion markaz qilib ko`rsatadi.

18-rasm. Kompozitsion yaxlitlik

Sifat qonuni. Xususiyati yoki bir gurux xususiyati jihatidan ko`proq bo`lgan qism ustun bo`lib turadi. Rasmiy xarakterda bo`lgan har qanday turli bezaklarning har xil aktivligidan va sifatidan foydalanish asosiy qismni bir butundan ajratib ko`rsatish priyomlaridan biri bo`ladi.

Ma`no omili qonuni.Bir butunning ma`nosi bor bezakli qismda (emblema, gullar va boshqalar) rasmiy xarakterdagi bezakli qismlardan ustun turadi.

Kostyumda dinamiklik va statiklikni yaratish sabablari. Kompozitsiyaning ifodaliligi, uning tushunishga kulayligi shaklning buysingan qismlardan bosh kompozitsion markaz tomon harakatda bo`lib ko`rinishi (dinamikasi) kay darajada hosil kilinganligiga bog`liq . Nimaiki burtirilayotgani aniq bo`lishi uchun, harakatni kostyumning qaysi qismiga karalsa ham, dinamika rassomning bo`rttirib kuygan qismini ko`rsatadigan bo`lishi kerak.

Statiklik - shakl turgunligining, tinchlik holatining bo`rttirib ifoda etilganligidir. Shaklning statikligi o`lchamlar tyengligining yoqi o`lchamlar nyuansini xarakterlaydi.

O`lchamlardagi kontrastlik qaysi miqdor ko`p bo`lsa, usha tomonga yunalgan dinamika hosil qiladi. Shaklning dinamikasi ham shaklni qismlarga kontrast bulaklashda paydo bo`ladi. Bunday xolda kattaroq qismdan kichikroq qism tomon harakat paydo bo`ladi. Shakl ichidagi chiziqlar yunalishining xarakteri qandayligiga qarab shaklning turlicha yunalganligi hosil bo`ladi, uning dinamikligi kuchayadi. Bir tusli, lekin tukligi har-xil bo`lgan 2ta xromatik ranglar yoqi och-tukligi har-xil 2ta axromatik ranglar birga kushilganda harakatda bo`lib ko`rinish yo`zaga keladi. Aktiv ranglar o`zi tomon harakat qiladi.

Kiyimni modellashtirishda to`zilmalar dinamikasi kyeng ishlatiladi. Gavdani ko`rib, idroq etish kostyumdagi dinamiaga qanday ta`sir etilganligiga bog`liq: agar harakat yuqoriga tomon yunalgan bo`lsa, gavda darrozroqday, pastga tomon yunalgan bo`lsa, kaltaroqday ko`rinadi.

Simmetriya va assimmetriya. Simmetriya - kompozitsiyaning yeng yorkin va ko`zga tashlanib turadigan xususiyatlaridan biri.

19-rasm. Simmetriya va assimmetriya.

«Simetriya... uning yordamida inson bir necha asrlardan beri tartibga, go`zallikka va kamolatga erishmoqchi va buni yaratmoqchi bo`lgan usha g`oyadir» (G. Veyl. Simmetriya. M., nauka, 1968, 37 bet.). Demak simmetriya o`ziga xos go`zallik normasi ekan.

Kiyim kompozitsiyasida simmetriya masalalari muhim rol o`ynaydi. Bu ikki jihatda: materialdagi rasm kompozitsiyasida vak kostyumni o`zini shakllantirishda o`z aksini topadi. Kostyumlarda kiyimning alohida qismlari, uning detallari , rangi , bezagi , furniturasi va shu kabilarni simmetrik joylashtirilishi mumkin.

Tabiatda mutlak simmetriya bulmaydi. Kostyumda ham ko`pincha simmetriyadan chetga chikiщlar bo`lib, bu uning nimaga mo`ljallanganligiga , ishlatilish sharoitining xarakteriga, ishlab chikarishdagi texnologik sharoitga , badiiy obrazlilik vazifalariga bog`liq bo`ladi.

Asimmetrik kompozitsiya ham simmetrik kompozitsiya singari funktsional vazifani xal etishning ob`ektiv natijasi bo`ladi. Lekin asimmetrik shakl ustida ishlash murakkabrogu kompozitsion muvozanatni nozik his etishni, badiiy butunlikni ta`minlash darajasida tarakkiy topgan intiutsiyani talab qiladi.

Asimmetriyani kundalik kostyum kompozitsiyasida yorkin ko`zga tashlanadigan emasligi undan shakl xususiyatlarining ozg`ina qismida foydalanishni bildiradi. Amalda bunday kompozitsiyalar simmetriya ichida asimmetriyani ko`rsatish maqsadida xal etiladi. Bashang kiyimdagi yorkin ifoda etilgan  asimmetriya kiymni odatdagidan boshqacha, yorkin ko`rinishli, dinamik qilib turadi.

20-rasm. Statiklik va dinamiklik

Statiklik va dinamiklik. Kompozitsiyaning ifodaliligi uning tushunishga kulayligi shaklning buysungan qismlaridan bosh kompozitsion markaz tomon harakatda bo`lib ko`rinishi(dinamikasi) kay darajada hosil kilinganligiga bog`liq. Nimaiki burtirilayotganligi aniq bo`lishi uchun, harakatni kostyumning qaysi qismiga karalsa ham, dinamika rassomning bo`rttirib kuygan qismini ko`rsatadigan bo`lishi kerak.

Statiklik - shakl turgunligining tinchlik holatining bo`rttirib ifoda ettirilganidir. Shaklning statikligi o`lchamlar tyengligini yoqi o`lchamlar nyuansini xarakterlaydi.

O`lcham lardagi kontraslik qaysi miqdor ko`proq bo`lsa , usha tomonga yunalgan dinamika hosil qiladi.

Shaklning dinamikasi ham shaklni qismlarga kontrast bulaklashda paydo bo`ladi. Bunday xolda kattaroq qismdan kichikroq qism tomon harakat paydo bo`ladi.

Shakl ichidagi chiziqlar yunalishini xarakteri qandayligiga qarab shaklning turlicha yunalganligi hosil bo`ladi, uning dinamikligi kuchayadi.

Bir tusli, lekin tukligi har xil bo`lgan 2ta xromatik ranglar yoqi och tukligi har xil 2ta axromatik ranglar birga kushilgandi harakatda bo`lib ko`rinish yo`zaga keladi. Aktiv ranglar o`zi tomon harakat hosil qiladi.

Keyingi modellashtirishda to`zilmalar dinamikasi kyeng ishlatiladi.

Gavdani ko`rib idroq etish kostyumdagi dinamikaga qanday ta`sir etganligiga bog`liq: agar harakat yuqoriga tomon yunalgan bo`lsa, gavda darrozroqday, pastga yunalgan bo`lsa, kaltaroqday ko`rinadi.

Kostyum kompozitsiyasida rangning roli. Predmetning yeng muhim informatsion sifatlaridan biri rang hisoblanadi.Amaliy sanat predmetlarida rangni vazifasi turlicha.Bular psixologik, ijtimoiy, estetik vazifalardir.

Rang xayot va mamot simvoli kuvonch va xafalik ifodasi bo`lib kelgan: u iliklik va sovuklik, quruqlik va namlik, yengillik va vazminlik hissini berishi mumkin; bizning his tuy gularimizda ham rang tuyg`usi bor: «qora kun», «oq kungil», «yorkin niyatlar», «qora niyat», «oq yul», - bularning hammasi rangning

psixalogik vazifasini bildiradi.

Turli tarixiy davrlarda rangga, rang simvolikasiga munosabat turlicha bo`lgan. Masalan, kuchmanchilar yorkin tuk rangni makul kurgan bo`lsa, utroq xalklar ochiqroq murakkab rangni yoqtirgan. Rang ma`lum ijtimoiy tabakalanishni ifoda etgan. Masalan, kadimgi rimda kirmizi toga plashch kiyishga imperatorgina xakli edi. Diniy mansubik qaysi rangni kostyum kiyishni belgilab berardi. Masalan, ingliz puritamlari qora kiynsalar katoliklar aksincha olachipor kostyum kiyardilar.

Urushlar, epidemiya, ocharchilik odmi kiyimlar tarkalishiga sabab bo`lsa, ulardan keyin yorkin kiyinish odat tusiga kirar edi.

Rang hamma vaqtlarda jins, yosh farkini bildiradigan vosita bo`lgan. Balalar kiyimi nozikroq bo`ladi, usmirlar kontrast ranglarni ma`kulroq kuradi, katta yoshdagilarga shuqurroq tusdagilari yoqadi. Ayollarning kiyimlari erkaklarning kiyimidan yorkinroq va ko`p rangliroq bo`ladi. Tabiatdagi hamma ranglar xromatik (spektr ranglari bilan kirmizi) va xromatik (oq, kulrang, qora) ranglarga bulinadi.

Xromatik ranglarning xususiyatlari quyidagilar:

* rang tusi - rangning shartli belgisi (qizil, kuk, tuk sariq, havorang va xakazolar) rangning nomi shartli yoqi birorta predmet , usimlik nomiga yaqinlashtirib aytiladi (limonrang, apelsinrang, urikrang va xakazo);

* Rang tukliligi - rang kuchining va xromatik rangga axromatik rang aralashgani bilan xarakterlanadigan rang tusli qanchalik sofligining kursatkichi;

* Oqishlik - xromatik rangning oq rangga yaqinlik darajasi.

Axromatik ranglarda fakat oqishlik xususiyatigina bo`ladi. Spektrdagi ranglar yeng sof, yeng tuk ranglar bo`ladi. Oq aralash ranglarni pastel ranglar deyiladi. Kulrang kushilsa, tukligi kam bo`lgan odmi ranglar chiqadi.

Agar spektr ranglariga kirmizi rang kushib, ularni doira buylab joylashtirilsa, ranglar doirasi hosil bo`ladi. Sariq,kuk,qizil va yashil ranglar shu doiradagi asosiy ranglar hisoblanadi, chunki ularda ranglar doirasidagi o`zlariga kushni ranglar tusi ham, aralashmasi ham bulmaydi. Doiradagi kolgan ranglar

oralik ranglar hisoblanib, ular bir biriga kushni asosiy ranglarni aralashtirishdan kelib chiqadi.

Diametrlarning karama-karshi uchlaridagi ranglar qushimcha ranglar deyiladi. Optik aralashish natijasida ular oq rang hosil qiladi. Bu ranglarda bir-birini tuqroq va kuchaytirib ko`rsatish kobilyati bor. Masalan, YAshil rang qizil rang yonida yashilroq, qizil rang esa qizilroq ko`rinadi (yashil utloqdagi lola kizgaldoq bunga misol bo`ladi).

Ranglarning gavdani o`zgartirib ko`rsatish xususiyati ham bor. Gavdani ilik (sagish qizil va va sargish yashil) ranglar yaqinlashtirib va kattalashtirib ko`rsatadi, sovuk (kuqish qizil va kuqish yashish) ranglar o`zoqlashtirib va kichraytirib ko`rsatadi. Qora rang gavdani maksimal o`zoqlashtirib va kichraytirib, oq rang esa maksimal yaqinlashtirib va kattalashtirib kursatadi.

Kostyum kompozitsiyasini yaratishda ranglar monantligi (garmoniya) katta ahamiyatga ega.Kiyimda ko`pincha monoxrom (yakkarang) li birga kushilishlar uchraydi - bu rang tusi jixaitidan bir xil, lekin oqishligi har xil ranglarning birga kushilib kelishi .Xromatik ranglarning ikki rangli monantligi quyidagi printsiplarda yo`zaga keladi: O`xshash ranglar – bir xil asosiy ranglardan hosil bo`lgan va ranglar doirasining bir choragidagi ranglarning biriga kushilgani,;

Kontrast ranglar - har xil asosiy ranglardan hosil bo`lgan va ranglar doirasining karama-karshi turgan choraklaridagi ranglarning (sargish qizil bilan kuqish yashil va kuqish kiziol bilan sargish yashilning) biriga kushilgani;

O`xshash - kontrast ranglar - bitta mushtarak asosiy rang va ranglar doirasining yonma yon choraklaridagi kontrast asosiy ranglari bor ranglar (sargish qizil bilan kuqish qizillar, kuqish qizil bilan kuqish yashillar, kuqish yashil bilan sargish yashillar va sargish yashil bilan sargish qizillar) birga kushilgani.

Ko`p rangli monantlilik uchburchak va to`rtburchak printsipida to`ziladi. Axromatik ranglarning ikki rangli birga kushilganidagi monantlik kontrastlik va Nyuans printsipida, uch rangli birga kushilganlikdagi monantlik esa miqdor va sifat (oqishlik) jihatidan o`zaro turli nisbatlar asosida to`ziladi. Masalan, ko`plab oqish ranglar bilan oqishligi unga yaqin o`rtacha va kam daraja odmi rangdan.

21- rasm. Kostyum kompozitsiyasida rangning roli

Xromatik va axromatik ranglarning biriga kushilgani kiyim kompozitsiyasija juda ifodali bo`lib chiqadi. Oq rang sof xromatik rang tusining kuchi va jarangdorligi yo`zaga keladida bayramona manzaralilik hissi tugiladi; oq rang bilan mayin ranglar (oq havo rang,oq bargikaraam va boshqalar) o`zviy va osonggina kushilib, soflik va bashanglik hissini yo`zaga keltiradi.

Qora rang bilan sof xromatik ranglar bir biriga kushilib, ko`zga tashlanib turadigan va keskin ko`rinadigan ranglar hosil qiladi. Qora rang tusning yorkinligini va sofligini bir qadar kamaytirish xususiyatiga ega.

Oralik ranglar ham xuddi shu qonuniyatga buysinadi..

Monantlik birlashadigan ranglarning miqdoriga ham, sifatiga ham bog`liq.

Ranglar kompozitsiyasini ishlab chiqayotgan ranglarning baravar kontrastligi hodisasini - rangning unga tegib turgan va uni urab turgan ranglarga bog`liq o`zgarib ko`rinishini hisobga olish kerak. Bunda xromatik kontrast va oqishlik kontrasti bo`ladi. Masalan, sariq limon qizil dasturxonda tuk sariq tusga kiradi, sariq dasturxon ustida esa ochroq sariq bo`lib ko`rinadi. Atrofidagi ranglar ta`sirida rang oqishligining o`zgarishi oqishlilik kontrasti deyiladi. Masalan, limon odmi dasturxonda ochroq, oq dasturxonda esa to`qroq rangli ko`rinadi.

Tyegishib turgan ranglar bilan o`zaro ta`sir yuk ranglar neytral ranglar deyiladi. Kulrang, kukimtir kulrang, yashilroq kulrang va boshqa ranglar ana shunday ranglarga kiradi.

Baravar kontrastlik hodisasini hisobga olish - bet, ko`z, soch,ranggiga mostlab kiyim rangini tanlashda juda muhim. Nomakbul rang ya`ni rang kontrasti bo`lib kolsa, bet bilan kiyim orasiga neytral rangli yoqa, bezak gazlama, sharf, kosinka va boshqa ko`rinishdagi neytral rangli yul kurish.

Rangni idroq etish suniy yoritish, materialning fakturasi va zichligi qandayligiga qarab o`zgaradi.

**Kostyum to`zishdagi metrik va ritmik qonuniyatlar.** Ritm tushunchasi umumiy ko`rinishda - bu shakl elementlarining navbatma-navbat qonuniy almashlanib turishi. Kostyum kompozitsiyadagi ritm kostyumni tashkil etgan shaklning hamma qismlarini bir-biriga boglovchi vositalardan biri hisoblanadi. Ritm xlosil qiladigan

boglanish kuchi anchagina bo`lib, u kostyumning hamma qismlariga ta`sir etib turadi. Ritm har qanday asarga musikiylik baxsh etadi, uni harakatga soladi. Ritm sababli bosh kompozitsion g`oyaning jarangdorligi ortadi, muayyan tartib va ravonlik kiritiladi.

Shakl elementlarining va ular urtasida intervalning takroriyligi ritmnig xarakterli alomati hisoblanadi. Aktsentli (etibor tortadigan) elementlar aktiv elementlar deyiladi, aktsentsizlari esa passiv lementlar deb yuritiladi. Aktiv elementlar urtasidagi oralik (interval) dinamik odim deb ataladi. Elementlar harakatining orta borish tezligi sur`at deyiladi.

Oddiy metrik qator, ya`ni bir xil shakllarning tyeng intervallarda takrorlanishi kompozitsiya to`zishga asos qilib olinadigan yeng oddiy qonuniyat hisoblanadi.

Metrik takrorlanishlar quyidagi singari har xil bo`lishi mumkin:tyeng shakllarning tyeng intervallarda takrorlanishi(21-rasm, a);

tyeng shakllarning har qaysi shakl tugagan joydan boshlab (intervalsiz)takrorlanishi(21-rasm, b);

shakl elementlarini radial joylashtirilishi (21-rasm,v).

Ikki yoqi undan ortik oddiy metrik qatorlarning birga kushilganidan iborat qator murakkab metrik qator deb ataladi.

Biroq metrik qatorni xaddan tashkari ko`p ishlatib bulmasligini yodda tutish kerak, chunki bir turli elementlarning tez-tez takrorlanishi zerikarli bir xillikka olib keladi.

Shakllarning va ular urtasidagi intervallarning birin - ketin qonuniy o`zgara borishi (kattalash yoqi kichraya borishi) shakllar joylanishining retmik tartibi deyiladi.

Retmik qator arifmetik progressiya yoqi geometrik progressiya qonuniyatlariga asoslangan bo`ladi. Qatorni arifmetik progressiyaga asoslanib to`zilgan qatordagi kushni elementlar yoqi intepvallar miqdori urtasida o`zgarmas fark bo`lishiga, geometrik progressiyaga asoslanib to`zilganda esa o`zgarmas nisbat bo`lishiga rioya kilinadi.

Ritmik tartiblar quyidagi sxemalarda bo`lishi mumkin:

tyeng elementlar takrorlanib turadi -yu, ular urtasidagi intervallar o`zgara boradi: shakl elementlari kattalasha yoqi kichraya boradi-yu, interval o`zgarimaydi;

shakl elementlari ham, ular urtasida intervallar ham kattalasha yoqi kichraya boradi;

shakl elementlari radial yunalishda kattalasha yoqi kichraya boradi.

Ritm kamaya boradigan yoqi orta boradigan bo`ladi. Bundagi sur`at sekin, o`rtacha, tez bo`lishi mumkin. Bu kostyumda dinamika hosil qiladi.

Odam gavdasining simmetriya ukiga nisbatan yechimlarini turli xil kilishdan foydalanib, shakl elementlarining ritmik to`zilishiga erishsa bo`ladi.

Kostyum kompozitsiyasida ritmik to`zilishning birgina turidan foydalanish kamdan-kam uchraydi. Shakl elementlarining metroritmik (murakkab ritm) bo`lib birga kushilganini ko`proq kurish mumkin.(21-rasm)

Shaklning hamma elementlari - xajm, chiziqlar, faktura, detallar, bezak va hokazolar ritmik to`zilishi mumkin.

Kostyum elementlarining birlashish sxemasiga binoan ritmik to`zilish vertikal, gorizonlal, dioganal, spiral, nursimon, radial, bir tomonli, karama karshi, aralash yunalishli bo`ladi.

Elementlarning rivojlana borishida o`z qonuniyat borligi kompozitsiyani ritmik xal kilishning xarakterli xksusiyatidir. Bu qonuniyatning bo`zilishi, ya`ni aritmiya kompozitsiya yaxlit idroq etishiga putur etkazadi.

**Kontrast, nyuans, o`xshashlik.** Shakl elementlari o`xshashlik printsipiga kontrastlik printsipiga binoan birlashganbo`lishi, ya`ni hamma qismlar takrorlanishga asoslangan yoqi shakl rang, xajmlilik darajasi,fakturadagi chiziqlar jihatidan bir-biriga karama-karshi kuyilgan bo`lishi mumkin.

Kontrast kompozitsiyadagi turli yunalishlarning kurashi, bir-biriga karama-karshiligi bo`lib, bu rassomlarning hamma vaqt yeng kyengfoydalanib kelgan vositalaridan biri bo`lib kelgan. Kostyum tarixida kontrastlik temasi asar xarakteri, davr uslubi, avtor individualligi qandayligiga qarab yeng xilma-xil ifoda topib

asrlar davomida o`zgarib kelgan (21-rasm,a).

Kontrastga asoslanib to`zilgan kompozitsiyaning moxiyati uning ko`rinish ta`siri aktivligida. Nyuans nisbatlaridan kontrast nisbatlarining farki shundaki, bular darxol ko`zga tashlana koladi. Zerikarli geometrik shaklning ifodaliligini undagi ichki chiziqlarning, rangning,fakturaning bir biriga ta`siri kontrasligidan foydalanib oshirsa bo`ladi. Lekin kontrastning shakldagi roli xilma-xil: ba`zi xollarda u shaklning konstruktiv asosiga bog`liq bo`lsa, boshqa bir xollarda shakl strukturasini to`zish vositalariga bog`liq bo`ladi.

Shunisi galatiki, kontrastning kuchliligi uning zaif tomoni bo`lib chiqadi. Idroq etishga aktiv ta`sir utkazuvchi vosita bulaturib, unda salbiy tomonlar ham bor: u qishini tez charchatadi, tez-tez ishlatilavergan narsa tez jonga tegadi. Har qanday kuchli ta`sir etuvchi vosita extiyot bo`lishni talab etadi - bunday vositaning xaddan ortikligi har qanday taassurotni bo`zib yuboradi. Kontrast mana shunday. Kompozitsiyada undan foydalanganda muayyan darajadan oshmaslik, kontrast meyorini saklash kerak. Kontrast sport kiyimda(ranglar kontrasti), bashang kiyim bilan tomosha kiyimda ishlatilgani ma`kul.

O`xshashlik printsipi – bu asos qilib olingan elementning kostyum kompozitsiyasida tarakkiy topib, turli variantlarda rivojlana borishi. Ko`p xollarda kostyumda bitta shakl xukmronlik qilib, boshqa asosiy qismlarning hammasi unga buysungan bo`ladi-yu, lekin kostyum ko`pkavatli, murakkablashgan strukturadek taassurot koldiradi (21-rasm, b).

Kontrast bilan o`xshashlik kiyimning asosiy strukturasini belgilab beradi, lekin ayni vaqtda mayinroq «kurkamlik samarasi» beradigan qushimcha bo`lishi zaruriyatini tugdiradi; kompozitsiyadagi kontrast nozik akkompanement, jurlik qiladigan nyuanslar bo`lishi zaruratini kelitirib chikaradi – busiz kompozitsiya odatda dagal, primitiv bo`lib koladi. Shakl elementlarini nyuansli ishlash, aniq ravshan xal etilgan shaklda ozroqkina dekor (bezak) bo`lishi kompozitsiya g`oyasini fakat ta`kidlab beradi, uni ifodaliroq va obrazliroq darajaga kutaradi.

Nyuanslar kompozitsiya vositasida tariqasida proportsiyalarda, maromda, gul va tus nisbatlarida, dekorda, plastikada, dekalo kuyib chiziladigan murakkab

egri chiziqlar yordamida shakllar to`zishda va hokazolarda ko`rinadi (21-rasm,v).

Proportsiya nyuanslari , kontrastdagining aksincha, darxol tushunib etilmaydigan, osoyishta, o`ziga xos shakl asosini hosil qiladi.

Plastik nyuanslar avvalo shakl xarakterida ko`zga ko`rinib, unga san`atga xos, alohida iliklik beradi.

Nyuans – yeng nozik vosita. «Sal – pal degani kaerda boshlansa, san`at usha erda boshlanadi», -deganida buyuk K. Bryulov san`atning yeng xarakterli xususiyatini aytgan bo`lsa ajab emas.

Kostyum kompozitsiyasini nyuansli xal etilishi hamma yoshdagilarga, hamma tur komatlilarga va har qanday ishga mo`ljallanganda ham to`g`ri kelaveradi.

Kostyumda qo'llaniladigan materiallarni asosiy hususiyatlari: struktura, faktura, naqsh. Kostyum kompozitsiyasidagi materiallar va dekor. Kiyimni xajmli shakl deb karalganda uning qanday materiallar tikilganligini bilish kerak (gazlamalar, trikataj, mo`yna, charm, zamcharm, notukima materiallar kavat gazlamalar, plonka, yogoch, plastmassa, shisha va boshqalar).

Bu materiallardan har birining o`z plastik xususiyatlari (mayinli,osiluvchanlik, dagallik va shu kabilar), dekarativligi (faktura, rang, naqsh gul), fizik mexaniq xususiyatlari (zichlik, kayishkoqlik, cho`ziluvchanlik, kirishuvchanlik, titiluvchanlik va boshqalar) va gegenik xususiyatlari (havo utkazuvchanlik, nam utkazuvchanlik, chang utkazuvchanlik issiklik utkazuvchanlik va hokazo) bo`lib, shaklning xarakteri va konstruktivlik yechim qanday xal etilishini shu xususiyatlar belgilab beradi.

Fizik-mexanik xususiyatlarini bilish to`g`ri shakl berish uchun ham (masalan, trikatajning cho`ziluvchanligi qishi gavdasiga yopishib turadigan kiyim tiqish imkonini beradi), zarurat bo`lganda tiqishdan oldin materiallarni dekatirovka qilib olish (namlab-isitib ishlov berib, kirishmaydigan qilib olish) uchun ham imkon beradi.

Materiallarning gigienik xususiyatlari ham kiyim shaklini hosil kilishga ta`sir etadi. Masalan, havo o`tkazishi va nam o`tkazishi yomon materiallardan

bo`lgan kiyimlarni, kiyim tagidagi havo ventilyatsiya bo`lib turishi uchun, gavdaga yopishmaydigan ochiq shaklli qilib tiqish tavsiya etiladi.

Gazlamalarning dekorativ xususiyatlari shaklning geometrik ko`rinishini tanlashgina emas balki shakl hosil kilish printsiplarini ham, shakldagi ichki yechimlarini tanlashda ham katta ahamiyatga ega.

Faktura materialning yeng ifodali xususiyatlaridan biri hisoblanadi. U seziluvchan informatsiya manbai bo`lib xizmat qiladi. Faktura - bu material yo`zasining to`zilishini xarakterlovchi xususiyat. Faktura tabiiy (mo`yna, teri, yogoch, zamsha va boshqalar) va mexaniq yul bilan olingan hosila bo`ladi.Materiallar sillik, gadir-budur, yaltiroq, xira, tkli va hokazo fakturali bo`lishi mumkin. Hosila fakturaning xarakteri materialning qanday usulda (tukimachilikda,tur tuqishda va hokazo) olinaganiga, yo`zasidagi burtik qismlarining baland-pastligini va iplarining material zichligini belgilaydigan chalishishxarakteriga bog`liq. Satx birligiga to`g`ri keladigan faktura elementlarning katta kichigligi va miqdoriga qarab materialning yo`zasi ifodaliligi jihatdan har xil bkladi.Har bir fakturada badiiy obraz belgilari bo`ladi. Faktura sovuklik va iliklik, yengillik va vazminlik va boshqa tasurotlar hosil kilishi mumkin.

Faktura tanlashda mavsum, kiyimning nimaga mo`ljallangani, odamning jinsi, yoshi va gavda to`zilishi turi hisobga olinishi kerak. Kechkurungi bashang kiymlarga oliyjanob yaltillaydigan sidiga materiallar ishlatiladi, lekin olachipor gazlamalar zinxor-bazinxor to`g`ri kelmaydi. Gazlamaning faktura xususiyatlari umuman shaklni va uning qismlarini idroq kilishda ko`z aldanishi paydo bo`lishiga ta`sir ko`rsatishi mumkin. Masalan, ko`rinishi vazmin, xira, tukli fakturalar shaklni kattalashtirib ko`rsatadi. Faktura xususiyatlaiga etarli etibor bermaslik ko`pincha bitta kiyimda turli materiallar noqulay birga kushilib kolishiga olib keladi, bu shaklni bulinib va nomonant ko`rinadigan qilib kuyadi. Badiiy reja va yechimlar turliligi sababli, eksplutatsion, texnologik yoqi iktisodiy zarurat boisidan bitta kiyimda har xil fakturalar ishlatish mumkin. Bunda biror kiyimda ham, umuman kostyumda ham fakturalarning sifat va miqdor jizatdan birga kushilishlarini

bo`rttirib kursatgan ma`kul.

Shaklning va umuman gavdaning idroq etilishida naqsh gulning muhim ahamiyati bor.Shaklni naqsh guldan ajratib bulmaydi. Hamonki shaklda naqsh gul bor ekan, demak naqsh gul shaklning zarur kompanenti bir qism bo`lib turadi. Naqsh gulning ham kostyum singari ko`p asrli tarixi, xalklarga, millatlarga mansubligi bor. Materiallarning ko`pdan-ko`p xil gullarni quyidagi deqorativ mativlar ko`rinishida bo`ladi deb karash mumkin:

1. Abstrakt yoqi geometrik mativlar.
2. Realistik yoqi predmetli mativlar (usimliklar xayvonlar va predmetalr).

Aralash mativlardan iborat rasmlar juda ko`p ishlatiladi.
Rasm tasviri naturalistik yoqi stillashtirilgan, yassi yoqi xajmli bo`lishi mumkin.

Naqsh gul yo`zani bir tekis to`ldiribi turishi (motor-harakatlantiruvchi yoqi raport-takrorlanuvchi bo`lishi) mumkin, yoxud muayyan uchaskalarda joylashgan (ko`pon xolidagi yoqi xoshiyadagi) bo`lishi mumkin.
Rasm mayda, o`rtacha, yirik bo`lishi mumkin.

Turli kiyim turlarini modellashtirishda naqsh gul tanlashga jiddiy munosabatda bo`lishi kerak va nashk gul xarakteri bilan xususiyatlarini jins-yoshga, gavda to`zilishining tipiga, kiyim nimaga va qaysi mavsumga mo`ljallanganiga, tiqish metodiga qarab hisobga olish kerak.

Kundalik kiyimda mayda va o`rtacha gulli gazlama ishlatiladi, bordi-yu, gazlama yirik gulli bo`lsa, unda gullar soqin kolaritli bo`lishi kerak. ashang kiyimlarda va istroxat kiyimlarida rasmlar diopozani juda kyeng bo`ladi.

Rasmi murakkab (rasmi yirik, raporti katta, rsmi yunalishi, ko`pon holatidagi yoqi xoshiyadagi) materiallardan kiyim modellashtirigan hamma detallarda rasmlar yunalishi bir tomonga qarab bo`lishini, uk chiziqlarining joylanishini, umumiy rang yechimini hisobga olish kerak. Kiyimni bichayotganda juft detallarda, vitochkalarda, choklarda rasmlar mos kelishini, detallar chokida raport saklanishi nazorat qilib borishi kerak .

Naqsh gulli materiallarda turli chiziqlar, burtma choklar, deapirovkalar, mayda detallar kam seziladigan bo`lgani uchun ular ifodali chikmasligini yodda

22-rasm. Kostyumda qo’llaniladigan materiallarni asosiy husussiyatlari: struktura, faktura, naqsh.

tutish kerak. Ularni ko`rinarli kilish uchun sidirga gazlamadan mag`iz, tasma va hokazolar kuyib qushimcha bezash kerak bo`ladi.

Kostyumdagi deqorativ bezak. Bezak kompozitsiyaning mustakil elementi emas-bu qushimcha, ziynat bo`lib, kiyimda u yuk bo`lishi mumkin.

Kiyim tarixining har qaysi boskichiga o`z bezak turlari va ularni ishlatishusullari xos bo`ladi.

Kiyimni modellash tajribasida ishlatiladigan bezak turlari xilma-xil bo`lib, ular kompozitsiyadagi asosiy g`oya bo`lishi yoqi kostyumdagi mulja\llangan badiiy-obrazli niyatni kuchaytiradigan va boyitadigan bo`lishi mumkin.Bzakdan kiyim shaklini yoqi uning bir qismini bo`rttirib, shavklini bulaklavrga ajratib ko`rsatish uchun foydalaniladi. Deqorativ bezakning dekarativ va konstruktiv ahamiyati (draperovka, burtma burma , mayda taxlama, gofre, plisse, va hokazo, deqorativ va utilitar ahamiyati (bel boglar, koplama chuntaklar, tugmalar, furnitura va shu kabilar) va fakat dekarativ harakatga ahamiyati (kashtalar, quyma burmalar, aplikatsiya va boshqalar) bo`lishi mumkin.

Hozirgi son sanoqsiz bezaklarni materiali va shakliga binoan quyidagi gruppalarga ajratsa bo`ladi:

1. Barcha turdagi burtirma choklarni, taxlamalar burtma burmalar, trapirovkalar, plissiy, gofre, bezak baxiya qatorlarni tiqish natijasida hosil bo`ladigan bezaklar.
2. Kiyimni o`z aterialidan yoqi bezak gazlamadan yasalgan detallar yordamida bezash.
3. Maxsus bezak materiallar (tur, tasma, popuk, lentalar, gullar va boshqalar) yordamida bezash.
4. Furnitura (tugmalar, tuqilar, dekarativ pistonlar, bloqlar-pistonlar, «molniyalar» va boshqalar).
5. Kashta, koplama bezak, emblemalar.
6. Boshqa meterillar (mo`yna - teri, trikataj, zamsha, tur palotno va hokazolar) yordamida bezash.
7. Kiyim detallarini bosma gul solib bezash.

4. ZAMONAVIY KOSTYUM DIZAYNIDA MILLIY ANA'ANALARNI QO'LLASH

Zamonaviy kostyum dizaynida milliy an'analarni o'zlashtirish o'ziga xos xususiyatlari postmodernizm, jumladan iqtibos (stitata) uslubi (o'zgartirmasdan kostyum qismlarini o'zlashtirish va modelda har xil ijodiy manbalardan elementlarni aralashtirish) bilan bog'liq. Iqtibos sifatida milliy kostyumning detali, bezak elementi, naqshi, bichimi yoki rang gammasi bo'lishi mumkin. Har xil iqtiboslarni kombinastiyalab, turli halqlarning kostyum elementlarini aralashtirib, dizayner 1970 yillarga o'xshash aniq va taniqli ijodiy manba bilan bog'liq bo'lmagan mutlaqo yangi siymoni yaratdi. Jan-Pol Gote, Dj.Galyano, R. Djili etnik mavzulari bo'yicha o'z modellarini aynan shunday yaratishadi.

Kostyum modellashda milliy kostyumning bichimini o'zlashtirish mahsus sohadir. Etnik uslub allaqachon jahon xalqlarining kostyum shaklini zamonaviy kostyumga moslashtirdi.

Sharq an'analarining g'arb dizayniga ta'siri shakllar, ranglar (Sharq mamlakatlar rang madaniyatidan ko'p modali ranglar o'zlashtirilgandi – indigo, "zirovarlar rangi", "xitoycha sariq". "buddaviy to'q sariq" va b.), aksessuarlar, amaliy san'atining o'zlashtirilishi bilan cheklanmaydi.

Hozir jahonda didlar plyuralizmi (xilma xilligi) va estetik ideallarning tenghuquqligi, shu jumladan go'zallik to'g'risidagi tasavvur, ba'zi etnomadaniyat an'analari bilan bog'liq ravishda yuz bermoqda. Evropa g'o'zallik turi qatorida modada evropalik bo'lmagan inson siymolari tenghuquqlik o'rinni egalladi. 1960 yy. (P.Karden va P.Rabannada) podiumga qora tanli manekenshchistalar chiqdi (Noemi va b.) va faqat oq tanalilargina go'zallik etaloni bo'lmasligini isbotlashdi, modomiki manekenshchistaning siymosi – bu doimo o'ziga xos vaqt etaloni deb xisoblanadi. Podiumlarda va moda jurnallarining sahifalaridgi har xil insonlar katta ahamiyatga ega. Bu bilan har bir millat, xalq va insonning o'ziga xosligi qaror topadi.

Zamonaviy madaniyatining prinstipial asosi – estetik plyuralizm, go'zallik xaqida har xil milliy tushunchalarni, ko'pincha bir biriga o'xshamaydigan,

tenghuquqlikni nazarda tutadi. Zamonaviy modada bir xil modali shaklning etaloni, har bir insonning individualligi, mislsizligi qadrlanmoqda.

G'arb va sharq an'analarining sintezi an'anaviy etnik va evropa kiyimiga nisbatan insonga individuallikni namoyon etishga, ya'ni sifatli kiyimni loyihalashga imkon beradi. Hattoki, 1960 yy. xippilar boshqa xalqlar milliy kostyumlari asosida evropa uniformasiga ishbilarmon inson kostyumi alternativa ravishda kiyim yaratishdi.

Kostyum loyihalashda yangicha yondoshish sharqona kostyumning o'zgarish va transformastiyalariga moyil erkin loyihalarni, shuningdek kiyinishdagi individuallikning evropacha an'analariga xos xususiyatlarni birlashtirgan yapon dizaynerlariga ham taaluqlidir. Aynan yapon dizaynerlarining ijodi madaniy an'analar muloqatining yuksak namunalarini o'zida mujassamlshtiradi, inchunin evropalik bo'lmagan dizaynerlardan aynan yaponlar modasiga juda katta ta'sir etishdi. Kostyum dizaynida "yapon yo'nalishi" borligini tan olishimiz kerak.

Zamonaviy dizayn uchun yapon badiiy an'analari loyihalashning ekologik nuqtai nazardan muvofiqlashtirilganligi bilan g'oyat qiziqarlidir.

Turmush to'g'risidagi buddaviylik ta'limotining asosiy tarkibiy qismlari muhit dizayni uchun muhimdir. Yapon an'anaviyligi ko'p asrlar davomida yapon madaniyati an'anasini saqlash va ta'minlashga qaratilgan madaniyat rivojida muhim tajribadir. O'tmish zamonaviy bilan doim hamnafas bo'lgan, u hozir ham mavjud va zamon bilan doimo muloqotda.

An'ana bilan zamaonaviyni uyg'un bo'lishi yapon san'ati yorqin misoldir.

Yapon dizaynerlari zamonaviy kiyim yaratganda an'anadagi kiyimning konkret shaklini o'zlashtirmasdan, kostyum yaratishning umumiy prinstiplarini, kompozistion usullarini, badiiy ijodiy an'analarini taqlid etishadi. Dastavval ular qo'lay, oddiy, universal bo'lgan sharq kiyimning bichimini asos qilib olishadi. Erkin bichim – sharq kiyimining muhim hossai: u tanani deformastiyalamasdan, tana va kiyim orasida ma'lum masofani hosil qiladi. Yapon kiyimi asosida oddiy geometrik shakllar – to'g'riburchak va trapestiya namoyon bo'ladi. Yapon

dizaynerlari bu prinstipni ko'pincha qo'llashadi. Bunday modellar harakat uchun qulay, erkinlik va komfort yaratadi.

Zamonaviy modellarda o'ralishga, buyumlarni upakovka qilishga, kiyimda ko'p qavtlilikka yaponlarning qiziqishi seziladi. Bu xususiyat yapon an'anasiga taaluqli – erkinliksiz, kengsiz go'zallik hosil bo'lmaydi; qachonki go'zallik individual siymoda namoyon bo'lsa shundagina haqiqat ro'yobga chiqadi. Tabiylikka amal qilish – tabiatga zo'rlik qilmaslik, har bir buyumning yagonaligini his qilish yapon san'atiga oid xususiyatdir.

Iste'molchining ijodiga bosh qo'shish g'oyasi yapon an'anasining asosidir. Inson boshqa insonlar kontekstida tasavvur qilinganda, insoniyat uni o'zaro bog'lanish shakli va imkoniyat deb tushinadigan kontekstual ong ularga xos. Yaponiyada ba'zi an'anaviy san'at turlari birgalikda san'at va kundalik hayot orasidagi farqni yo'q qilgan va san'atga keng ijtimoiy asosni jalb etgan ijodning bir shakli bo'ldi. Sub'ekt va ob'ekt, ijodkor va passiv tomoshabin orasidagi farqni yo'q qilish muhit dizaynining maqsadidir va aynan shu g'oyani yapon dizaynerlari kostyum dizaynida ilk bor kiritishdi.

Iste'molchining bosh qo'shishi va birgalikda ijod qilishi dizayner ijodining tugallanmagan natijasi bo'lishi mumkin. Yapon san'atida asarning nihoyasiga etqizilishi hayotning abadiy harakati bilan qarama-qarshi hisoblanadi, u shuningdek vaqtning abadiy oqimida turmushning o'zgaruvchanligi to'g'risidagi buddaviy ta'limotiga ham zid keladi. Go'zallik manbasi – umrning uzoqligida emas, shuning uchun dizayner yaratgan buyum rivojlanadi, iste'molchi bilan aloqa qiladi.

Spontanlik, improvizastiya va kiyish jarayonida transformastiya etish- bu barcha xususiyatlar yapon dizaynerlari kiyimga taaluqli va iste'molchiga ijodiy jaryonda ishtiroq etish imkonini beradi.

Zamonaviy madaniyatga juda muhim bo'lgan yapon an'anasining yana bir xususiyati turli ta'sirlarni assimilyastiya etish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Kostyum dizaynida yapon modelerlari, kostyumda evropa va yapon badiiy an'analarini birlashtirib, mutlaqo yangi kiyimni yaratishdi, biz ularni na yaponcha

na evropacha kiyim sifatida, balki kelajak kiyimi sifatida tasvvur etishimiz mumkin.

Dizaynda yapon va evropa an'analarning sintezining namunasi shunga ishontiradiki, aynan madaniyatlar muloqoti yangi stivilizastiyada yuzaga kelayotgan madaniyatiga muhim ekologik xususiyatlarni in'om etishi mumkin.

O'zbekiston dizaynerlari o'z ijodida an'anaviy matolarni (xon-atlas, shoyi, beqasam va adrasni), bezak, aksessuarlar va taqinchoqlarni keng qo'llashadi. Ular milliy kiyimlarga yangi xayot berishadi va milliy matolardan zamonaviy liboslarni taqdim etishadi.

Moddiy madaniyat an'analari boshqa xalqlarning, ayniqsa "ekzotik" mintaqalarning zamonaviy dizaynerlari e'tiborni ham jalb etmoqda. Yangi dizayn paydo bo'lishiga boshqa madaniyatlar amalda bitmas-tuganmas manbadir. Insonni, ayniqsa, g'arbdagilarning barchasi noma'lum, ajoyib, kundalikda uchramaydigan, odatdan farqlanadigan "ekzotika" doimo jalb etgan.

Moda "shabadasi ayollarning an'anaviy ko'ylagiga o'zgartirishlar kiritib boradi. Koketkalar uzunligi va shakli (oval, to'g'ri to'rtburchak, trapesiyasimon), ko'ylak uzunligi va shakli (to'g'ri to'rtburchak, trape-siyasimon) va shakl hosil qilish prinsiplari (burmalar,taxlamalar,plisse,gofri,qiya bichiq,klyosh,qiyiq bo'laklar),yeng uzunligi, shakli va bichimi (o'tqazma, raglan, yaxlit bichilgan) o'zgarib bormoqda: yoqa o'mizining va yoqa turlarining ko'p xilligi ko'zga tashlanadi.Ishlatiladigan dekorativ bezak turlari,gazlama turi, rangi ham turlichadir. Internetdan olingan xabarlarga ko'ra joriy yilda serjilo ranglar,dilrabo ohanglar,unutilmas damlar,betakror hislarlarga boy bo'lgan anjuman **ART WEEK STYLE.UZ-2011** moda va san'at haftaligi o'z yakuniga yetdi. Bu anjuman mazkur loyiha muallifi Gulnora Karimova tomonidan ko'krak bezi saratoni tashxisi qo'yilgan ayollarni qo'llab-quvvatlash maqsadida maxsus uyushtirildi.

ART WEEK STYLE.UZ-2011 loyihasi doirasida poytaxtimizning eng yaxshi galereyalarida "An'anaviy o'zbek san'ati,dizayni va moda " ko'rgazmasi, **"KEMYUNG UNIVERSITY COLLEJE OF FASHION** "

ko'rgazmasi,"Madaniy meros va moda sohasidagi zamonaviy o'zgarishlar"ko'rgazmasi, "Kashtachilik va to'qimachilik galereyasining taqdimot marosimi "o'tkazildi.Bu anjumanda London moda kolleji mutaxassislari tomonidan o'tkazilgan "Modada milliy an'analar va o'zgarishlar uyg'unlashuvi"mavzusidagi mahorat darslari; Fransiyaning Lion shahridagi Martiniere Diderot liseyi mutaxasislari tomonidan o'tkazilgan"Liboslarni zamonaviy modellashtirish-turli tuzilishdagi matolardan yangi shakllar yaratish" mavzusidagi mahorat darslari;amerikalik stilist Keyt Bryusterning mahorat darslari;London moda kollejining tadbirkorlik kurslari yuqori tajribaga ega bo'lgan soha mutaxassislarining beqiyos tajriba maktabi va ta'lim dasturi bo'lganligidan dalolat beradi. Ana shunday anjumanlarning o'tkazilishining o'ziyoq milliy qadriyatlarimizning hech qachon o'lmasligiga ishoradir **.**

Mutahassislikka oid dizaynerlar va mutahassislikka oid emas ustalar turli mamlakatlarda an'anaviy hunarmandchilikni tiklash rag'bati shu bilan bog'liq (ayniqsa hunarmandlik an'anasi Finlyandiya va Yaponiyada hech qachon uzilmagan). O'zbekistonda hunarmandlik an'analari xalq kosibkorligida saqlanib qolgan (kulolchilikda, to'qimachilikda, zargarlikda va b.).

O'zbekiston dizaynerlari o'z ijodida an'anaviy matolarni (xon-atlas, shoyi, beqasam va adrasni), bezak, aksessuarlar va taqinchoqlarni keng qo'llashadi. Ular milliy kiyimlarga yangi xayot berishadi va milliy matolardan zamonaviy liboslarni taqdim etishadi.

Moddiy madaniyat an'analari boshqa xalqlarning, ayniqsa "ekzotik" mintaqalarning zamonaviy dizaynerlari e'tiborni ham jalb etmoqda. Yangi dizayn paydo bo'lishiga boshqa madaniyatlar amalda bitmas-tuganmas manbadir. Insonni, ayniqsa, g'arbdagilarning barchasi noma'lum, ajoyib, kundalikda uchramaydigan, odatdan farqlanadigan "ekzotika" doimo jalb etgan.

23- rasm. XXI asr ayollarining kiymlarida uzbek milliy an’analarning qo’llanishi

Ammo, zamonaviy madaniyatning uchinchi dunyo mamlakatlari an'analari bilan qiziqishi faqat yangilik va ajoibotlarni istashdan iborat bo'lmagan – sharq falsafasi, dini, tabiat va insonga munosabatida yangi dunyoqarashning yangi alomatlarini qidirish, kelajak stivilizastiyaning asosi bo'lishi mumkin. G'arb stivilizastiyasining inqirozi "stivlizastiyalashmagan" xalqlarni hayotiy tajribasi G'arb munosabatining o'zgarishiga sabab bo'ldi, madomiki aynan Sharqda inson tabiat mavjudoti bo'lgan ekan, shu bois boshqalari bilan ham uyg'unlikda yashamoqda. Postindustrial stivilizastiya g'arb va sharq ana'nalari sintezi asosida barpo etilmoqda.Kiyim modellashda boshqa xalqlarning madaniy an'analariga nazar tashlash qadimdan ma'lum. Evropaliklarni Sharq ekzotikasi, boyligi va nozik didi bilan jalb etib kelgan. Evropa kostyum tarixining har bir davrida salb yurishlari davridan zamonaviy modadagi "etnik uslubigacha" sharq ta'sirini sezish mumkin. Evropa kostyumidagi ko'p yangiliklar Sharq yoki Amerikadan kelgan (X.Kolumb Amerikani ixtiro qilgandan so'ng).

XULOSA

Respublikamizda olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy siysatda mamlakat hayotining barcha jabhalarini rivojlantirishga, ayniqsa kelajak avlodni milliy mustaqillik mafkura ruhida tarbiyalashga katta e'tibor berilmoqda. Hozirgi kunda ta'lim olayotgan yoshlar Respublikamizning kelajagidir. Ularni har tomonlama etuk insonlar qilib tayyorlash ta'lim-tarbiya muasasalarining asosiy vazifalaridir. Ular uchun yuksak malakali o`qitiuvchilar tayyorlash va ularning malakasini oshirish esa kadrlar tayyorlash sohasidagi ustivor vazifalardan sanaladi. Prezidentimiz I.A.Karimov o`zining «Buyuk keajagimizning huquqiy kafolati» nomli risolisida shunday deb ta'kidlagan edilar: «Tarbiyachi-ustoz bo`lish uchun boshqalarning aql idrokini o`stirish ma'rifat ziyosidan bahramand qilish, haqiqiy vatanparvar, haqiqiy fuqaro etib yetishtirish uchun, eng avvalo tarbiyachining o`zi ana shunday yuksak talablarga javob berishi, ana shunday fazilatlarga ega bo`lishini taqozo etadi». Shuning uchun ham o`qituvchi oldiga qo`yiladigan vazifalar o`ta murakkab, ma'suliyatli va ayni paytda sharaflidir. Rivojlangan davlatlar qatoridan o`rin olishni o`z oldiga maqsad qilib qo`ygan O`zbekistonimizda xalq xo`jaligining barcha tarmoqlari kabi ta'lim sohasida ham ilg`or texnologiyalarni joriy etishga va shu orqali ta'lim mazmunini jaxon andozalari darajasiga olib chiqish barasida ham salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. ."Yuksak ma'naviyat -yengilmas kuch."I.A.Karimov.Toshkent 2008
2. Karimov I.A. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo'lini izchil davom ettirish taraqqiyotimizning muhim omilidir.- T.:2010
3. Karimov I.A "Bizning bosh maqsadimiz jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlaktni modernizatsiya va islox etishdir"T."O'zbekiston" 2005y
4. Q.M.Abdullayeva,N.S.Gaipova,M.A.Gafurova "Tikuv buyumlarini loyihalash, modellash va badiiy bezash."Toshkent-"Noshir"-2010
5. X.N.Komilova,N.K.Xamroyeva"Kiyim loyihalash asoslari'Toshkent 2005
6. A.Avloniy"Turkiy Guliston yoxud axloq"asari
7. T.M.Poshshaxo'jayeva,Sh.A.Abdurahmonova."Xizmat ko'rsatish mehnati"
8. N.Norqulov"Oz-oz o'rganib dono bo'lur"hikmatlar to'plami.
9. A.P.Rogova"Erkaklar va bolalar ustki kiyimini loyihalash asoslari"Toshkent 1988
10. ."Uy-ro'zg'or ensiklopediyasi".Toshkent 1982
11. O.Alimardonova,Q.Nazarov"Hayot va turmush odobi"Toshkent1996